

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

ЗАГАЛЬНА СОЦІОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ

Методичні рекомендації

для студентів факультету «Соціальний менеджмент»

заочної форми навчання (напрямок підготовки 6.030101 – Соціологія)

Видавництво НУА

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

ЗАГАЛЬНА СОЦІОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ

Методичні рекомендації

для студентів факультету «Соціальний менеджмент»

заочної форми навчання (напрямок підготовки 6.030101 – Соціологія)

Харків
Видавництво НУА
2016

УДК316(072)
ББК 60.5р30
З-14

*Затверджено на засіданні кафедри соціології
Народної української академії.
Протокол № 14 від 04.04.2016*

Автори-упорядники: *І. С. Нечітайло
О. В. Хижняк*

Рецензенти: д-р соціол. наук *Є. А. Подольська*
д-р філос. наук *К. В. Батаєва*

З-14 **Загальна** соціологічна теорія : метод. рек. для студентів ф-ту «Соціальний менеджмент» заоч. форми навчання (напрямок підгот. 6.030101 – Соціологія) / Нар. укр. акад., [каф. соціології ; авт.-упоряд.: І. С. Нечітайло, О. В. Хижняк]. – Харків : Вид-во НУА, 2016. – 88 с.

У методичних рекомендаціях наведені теоретичні та методичні матеріали, які дозволять організувати самостійну роботу студентів з опанування ними загальної соціологічної теорії. Наведено плани семінарських занять, завдання, контрольні питання, теми рефератів, методичні рекомендації, тести для самоконтролю знань, індивідуальні науково-дослідні завдання, теми курсової роботи, питання до іспиту.

Рекомендовано для викладачів і студентів соціологічних факультетів вищих навчальних закладів.

**УДК 316(072)
ББК 60.5р30**

© Народна українська академія, 2016

ПЕРЕДМОВА

Метою вивчення курсу «Загальна соціологічна теорія» є оволодіння студентами ключовими соціологічними поняттями, розуміння їхнього змісту, знання їхніх функцій у соціологічному пізнанні, зв'язку з теоретичними напрямками фундаментального рівня, набуття студентами орієнтацій у напрямках теоретичної соціології.

Завдання:

- розкрити соціологічного підходу до аналізу суспільства, його статичності і динаміки;
- навчити студентів розуміти та користуватися категоріальним апаратом соціології;
- навчити студентів самостійно аналізувати соціальні проблеми, тенденції розвитку суспільства.

У результаті вивчення даного курсу студент повинен

знати:

- 1) як соціологічні категорії в різних теоретичних підходах;
- 2) міждисциплінарні зв'язки соціології з філософією, психологією та іншими науками;
- 3) напрями розвитку соціологічної теорії в умовах сучасного суспільства.

вміти:

- 1) аналізувати й оцінювати соціальні явища і процеси за допомогою категорій, понять, термінів соціології, соціальних законів і закономірностей;
- 2) аналізувати соціальні нерівності, соціальну структуру і стратифікаційні зміни у суспільстві;
- 3) давати характеристику соціальних інститутів сучасного суспільства;
- 4) оцінювати соціальне середовище з точки зору різних соціологічних парадигм і концепцій.

Дисципліна «Загальна соціологічна теорія» теоретично й логічно пов'язана з такими дисциплінами, як «філософія», «політологія», «правознавство», «психологія».

У результаті освоєння дисципліни студент освоює такі **компетенції:**

- володіє основними поняттями та категоріями соціології;
- здатний застосовувати понятійний апарат соціології при аналізі актуальних проблем сучасного суспільства;
- здатний застосовувати соціологічну уяву при вивченні соціальних проблем.

РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ ТА МЕТОДИ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Загальна шкала оцінювання знань студентів

<i>За шкалою ECTS</i>	<i>Характеристика по національній шкалі</i>	<i>За національною шкалою</i>	<i>За шкалою «НУА»</i>
A	ВІДМІННО – відмінне освоєння матеріалу, його оволодіння з незначними неточностями	5 відмінно	85–100
B	ДУЖЕ ДОБРЕ – оволодіння матеріалом на рівні вище середнього з окремими помилками	4 добре	75–84
C	ДОБРЕ – у цілому курс освоєний, але є деякі слабкі місця	4 добре	65–74
D	ЗАДОВІЛЬНО – курс освоєний непогано, але зі значною кількістю недоліків	3 задовільно	57–64
E	ДОСТАТНЬО – засвоєння матеріалу задовольняє мінімальним вимогам	3 задовільно	50–56
FХ	НЕЗАДОВІЛЬНО – потрібно попрацювати, перш ніж перездати	2 незадовільно	25–49
F	НЕЗАДОВІЛЬНО – необхідне повторне вивчення курсу	2 незадовільно	0–24

Модульний контроль, контроль самостійної роботи студентів. Знання студентів оцінюється за допомогою: групової презентації практичного заняття (відповіді на контрольні запитання, виконання групових завдань); індивідуального конспекту практичного заняття і виконання завдань. Контроль знань проходить за допомогою: а) вхідного контролю; б) проміжного контролю після завершення вивчення кожного модуля (виконання завдань із відповідних тем курсу); в) підготовка та захист реферату; г) підсумкового тестового контролю; д) екзамену. Підсумкова оцінка навчальної діяльності визначається в 100 балів. Набрана кількість балів студентом зараховується до підсумкової оцінки. Загальна оцінка успішності навчання складається з таких складових:

№ з/п	Види робіт	Максимальна кількість балів за вид роботи	Кількість виду роботи за навчальний курс	Максимальна кількість балів
<i>Основні види роботи по курсу, що здійснюються студентами</i>				
1.	Робота на лекційному занятті	5	8	40
2.	Робота на семінарському занятті	10	7	70
3.	Виконання завдань в рамках самостійної та індивідуальної роботи	10	4	40
4.	Складання заліку	20	1	20
5.	Складання іспиту	30	1	30
Всього (за два семестри)				200
<i>Додаткові види робіт</i> <i>(що призначаються у випадку необхідності корегування рейтингу)</i>				
1.	Складання бібліографії по одному з модулів курсу	5 балів		
2.	Складання кросвордів за темами курсу (не більше десяти слів у кросворді і не більше одного кросворду по кожному модулю)	2 бали за слово		
3.	Написання есе, підготовка письмових повідомлень за будь-якою темою семінарського заняття, з використанням рекомендованих інформаційних джерел (не більше одного виду робіт кожному модулю)	8 балів		

Усі студенти одержують бали за підготовленість і роботу на кожному семінарському занятті. У випадку його пропуску заняття відпрацьовується в індивідуальному порядку. Обов'язковим є виконання індивідуальних завдань, написання та захист семестрової контрольної роботи, а також виконання завдань, відповідно до підсумкового контролю (залікових та екзаменаційних).

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ

	Теми	Кількість годин			
		Всього	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота
Модуль 1. Соціологія як наука					
1.	Специфіка соціологічного знання та міждисциплінарна матриця соціології. Суспільна значущість та функції соціології.	10	1	-	9
2.	Об'єкт, предмет, структура соціології та рівні соціологічного знання	10	1	-	9
3.	Передисторія та етапи становлення соціологічної думки	12	-	2	10
Модуль 2. Суспільство як складна система: складові та устрій					
4.	Соціальні інститути як підсистеми суспільства	11	2		9
5.	Соціальні групи, спільності, організації	11	-	2	9
6.	Соціальні дії, взаємодії, відносини	11	2		9
7.	Соціальна нерівність, структура та стратифікація	10	-	1	9
8.	Соціальна мобільність	11		1	10
Модуль 3. Культура та особистість					
9.	Культура як соціальний феномен	11	1	1	9
10.	Соціалізація як процес становлення особистості, долучення до культурних норм та цінностей суспільства	11	1	1	9
11.	Соціальний контроль та девіація	14	2	2	10
Модуль 4. Суспільство як динамічна система					
12.	Соціальні зміни: поняття та різновиди (еволюція, революція, глобалізація, вестернізація, транзит, трансформація тощо)	10	1	-	9
13.	Типології й типи суспільства в контексті проблематики соціальних змін	12	1	2	9
14.	Соціальні рухи та зміни суспільства	10	1	-	9
15.	Особистість як суб'єкт соціальних трансформацій.	12	1	2	9
16.	Тенденції розвитку сучасної соціології та актуальні напрямки соціологічних досліджень.	12	2	-	10
	Індивідуальні науково-дослідні завдання				
	Всього	180	16	14	150

ЗМІСТ ПРОГРАМИ КУРСУ

Модуль 1. Соціологія як наука

Тема 1. Специфіка соціологічного знання та міждисциплінарна матриця соціології. Суспільна значущість та функції соціології

Сучасна соціологія як самостійна наука про закономірності функціонування суспільства як цілісної системи, що складається з багатьох складових, компонентів, елементів. До найважливіших елементів суспільства і, отже, соціологічного знання можна віднести: соціальну дію та взаємодію, особистість, соціальні групи, соціальні процеси; соціальні інститути та організації. Соціологія як відносно «молода» наука. Соціологія як поведінкова наука. Зв'язок соціології з іншими науками про людину (людей) та суспільство: філософією, психологією, історією, культурологією, антропологією, конфліктологією політологією та іншими. Відмінність соціології від зазначених наук. Соціологічне знання – як універсальна методологічна платформа взаємодії гуманітарних, суспільних та поведінкових наук. Соціологія як «наука-двійник». Функції соціології (пізнавальна, діагностична, прогностична, гуманістична, виховна, евристична та інші).

Тема 2. Об'єкт, предмет, структура соціології та рівні соціологічного знання

Суспільство – як об'єкт соціології. Динаміка та мінливість предмету соціології. Дискусії про предмет соціології. Соціальна (взаємодія) як предмет сучасної соціології. Структура соціології: теорія та практика. Три рівня соціологічного знання: (1) загальна соціологічна теорія (ключові поняття та основні парадигми соціології тощо); (2) теорії середнього рівня, спеціальні та галузеві соціології (соціологія сім'ї, соціологія освіти, соціологія культури, соціологія молоді, соціологія конфлікту, політична соціологія та соціологія політики, економічна соціологія та багато інших); (3) конкретні соціологічні дослідження (емпіричні, прикладні).

Тема 3. Передісторія та етапи становлення соціологічної думки

Передісторія становлення соціології. Розвиток соціологічної думки в межах філософії. Міркування Платона, Аристотеля, Конфуція, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, А. Сен-Симона та ін. про устрій суспільства, держави (як суспільства) та влади (як дій людей щодо утворення суспільного порядку – як основи устрою будь-якого суспільства). Етап інституціоналізації соціології як окремої науки (початок XIX ст.; О. Конт, Г. Спенсер, М. Вебер, К. Маркс, Е. Дюркгейм та ін.). Емпіричний етап розвитку соціології (початок XX ст.; У. Томас, Ф. Знанецький, Ч. Кулі та ін.). Етап інтенсифікації розвитку соціологічної думки щодо синтезу соціологічної теорії та практики (II половина XX ст.; Т. Парсонс, Р. Мертоном та ін.). Етап розвитку

поліпарадигмальних напрямків соціологічної думки (1970-90 рр. – теперішній час; Е. Гідденс, Ю. Габермас, Дж. Александер, П. Бурдьє та ін.). Основні соціологічні метапарадигми – як результат постійного розвитку соціологічної думки. Метапарадигмальні зрушення в сучасній соціології. Пошуки концепції сучасної соціології. Чотири типи теорії і теоретизування в сучасній соціології (за П. Штомпкою): пояснювальні, евристичні, аналітичні, екзотеричні.

Модуль 2. Суспільство як складна система: складові та устрій

Тема 4. Соціальні інститути як підсистеми суспільства

Соціальний інститут як відносно усталена, така, що склалася історично форма організації спільної життєдіяльності людей, існування якої диктується необхідністю задоволення соціальних, економічних, політичних, культурних та інших потреб індивіда та суспільства або його окремої частини, тієї чи іншої соціальної групи. Основні підходи до наукового розгляду соціальних інститутів. Інституційний підхід в соціологічній думці та його особливості. Вплив інститутів на поведінку людей. Закони та правила як інституційні регулятори соціальних дій та взаємодій. Видове розмаїття соціальних інститутів. Основні соціальні інститути, що досліджуються в соціології: сім'я, релігія, освіта, економіка, політика, засоби масової інформації (комунікації). Функції соціальних інститутів – загальні та особливі. Інституціоналізація як процес розвитку та становлення соціальних інститутів. Інституціональні системи (матриці).

Тема 5. Соціальні спільноти, групи, організації

Соціальні спільноти і групи як предмет наукового аналізу. Поняття «соціальна спільнота». Різновиди соціальних спільнот. Концепція спільноти і її специфіка у віртуальному просторі. Соціально-етнічні спільноти: сутність, характерні риси. Соціально-територіальні спільноти: сутність, характерні риси. Публіка як соціальна спільнота. Соціальні маси та масова свідомість. Поняття «соціальна група». Класифікація соціальних груп. Малі та великі соціальні групи, їх кількісні та якісні ознаки та соціальні функції. Виключність індивідів в соціальні процеси через соціальні групи. Діади і тріади Г. Зіммеля. Квазігрупи: їх особливості, різновиди. Натоп. Соціальні кола. Групова поведінка як особлива форма соціальної взаємодії. Поняття «соціальна організація». Організація як мала соціальна група. М. Вебер про сутність і характерні риси бюрократичної організації. Організація як соціальний процес. Основні підходи до виділення соціально-історичних типів організації соціального життя.

Тема 6. Соціальні дії, взаємодії, відносини

Соціальна дія: поняття, ознаки, структурні елементи та типи. Соціальна взаємодія: поняття, форми. Відмінність понять «соціальна поведінка» та

«соціальна дія». Структурні елементи будь-якої соціальної дії. Основні типи взаємодій та їх особливості. Колективна соціальна дія як предмет соціологічного аналізу. Соціальні відносини: поняття, їх типи. Соціальні відносини залежності і влади. Причини виникнення соціальних відносин із взаємодій. Відмінності соціальних відносин від соціальних взаємодій. Соціальні цінності та їх роль у формуванні соціальних відносин. Зв'язок між відносинами залежності і влади.

Тема 7. Соціальна нерівність, структура та стратифікація

Рівність і нерівність як проблема теоретичної соціології. Теорії соціальної нерівності. Нові соціальні нерівності та особливості їх соціологічної діагностики. Концепція соціальної нерівності за критерієм наявності соціальних ресурсів або капіталів різного об'єму. Наслідувані і «природні», самостійно накопичені соціальні ресурси як критерії соціальної нерівності. Поняття соціальної структури. Основні елементи соціальної структури (клас, соціальна група, соціальний прошарок, соціальна спільнота). Базові поняття теорії стратифікації. Сутність і функції соціальної стратифікації. Системні характеристики стратифікації. Структуралістський і функціоналістський підходи до соціальної стратифікації. Типи стратифікаційних систем. Теорія стратифікації П. Сорокіна. К. Девіс и У. Мур про стратифікацію. Класи і соціальні прошарки в соціологічній теорії: американська і європейська традиції. Е. Райт про соціальні класи сучасного західного суспільства. З. Бауман і У. Бек про нову, некласову систему соціальних відмінностей між людьми в постіндустріальному суспільстві.

Тема 8. Соціальна мобільність

Соціальна мобільність: поняття, види, канали. Соціальна спільнота як предмет соціологічного аналізу. Поняття «соціальна група». Теорія мобільності П. Сорокіна та її розвиток в сучасній теоретичній соціології. Вища школа як канал соціальної мобільності. Роль інституту сім'ї в соціальній мобільності (порівняльний аналіз індустріального і постіндустріального суспільств). Соціальна мобільність і маргінальність.

Модуль 3. Культура та особистість

Тема 9. Культура як соціальний феномен

Поняття культури та проблеми її дослідження в соціології. Культура як характерний для членів певного суспільства образ думок і дій. Цінності, норми, традиції як базові складові культури та регулятори поведінки індивідів та груп. Культурні критерії та оцінки як регулятори соціальної взаємодії: інтегративна та диференційна функції. Рівні та різновиди культури (висока, народна, масова культури тощо). Символи та коди як елементи культури. Роль символів у житті людини та суспільства. Символічні виміри суспільства. Координаційна функції

символів. Мова як важливий компонент культури. Вплив культури на соціальне життя індивідів і груп. Співвідношення особистої культури індивіда і культури суспільства або окремої соціальної групи.

Тема 10. Соціалізація як процес становлення особистості, долучення до культурних норм та цінностей суспільства

Особистість в системі соціальних зв'язків. Становлення особистості як процес розвитку. Соціалізація як процес становлення особистості. Агенти соціалізації. Суб'єкти соціалізації. Індивід як суб'єкт своєї соціалізації. Психологічні та соціологічні теорії соціалізації. Етапи та стадії соціалізації. Первинна та вторинна соціалізація. Поняття та приклади «невдалої соціалізації». Освіта та виховання як базові складові соціалізаційного процесу. Ідентифікація як механізм соціалізації. Соціалізуючий вплив «узагальненого іншого».

Тема 11. Соціальний контроль та девіація

Поняття «соціальний контроль». Структура, форми та функції соціального контролю. Цінності і норми. Соціологічні пояснення девіації. Види та функції девіації. Соціальні наслідки девіації. Соціальні патології. Основні положення біологічних підходів до пояснення девіантної поведінки. Основні положення психологічного підходу до пояснення девіантної поведінки. Теорії, що відносяться до соціологічних теорій девіантної поведінки. Внутрішня суперечність і евристичний потенціал моделей «аномія» Е. Дюркгейма і Р. Мертон. Основні положення концепції Р. Мертона про види адаптації у суспільстві. Зв'язок соціальної девіації та соціальної нерівності. Концепція девіантної кар'єри (Г. Беккер). Основні положення теорії стигматизації.

Модуль 4. Суспільство як динамічна система

Тема 12. Соціальні зміни: поняття та різновиди

Соціальні зміни і соціальний розвиток: теоретична концептуалізація. Еволюція, революція, глобалізація, вестернізація, транзит, трансформація та інші типи соціальних змін. Соціальний прогрес, його критерії. Еволюціоністські теорії О. Конта, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма і уявлення про соціальний прогрес Г. і Ж. Ленські. Концепція стадій еволюції Т. Парсонса. Циклічний тип соціальних змін. Циклічна теорія П. Сорокіна. Хвильові процеси в соціальному розвитку. Революції як форма соціальних змін. Модернізація як фактор цивілізаційної динаміки сучасних суспільств. Діяльна і структурна моделі соціальних змін. Зміни як плинність часу. Час серед фундаментальних особливостей суспільних явищ. Поняття фізичного і соціального часу. Соціальний час і його структура. Час і нерівність соціальних позицій. Соціальні функції часу. Час як соціальний капітал. Відносність часу як ресурсу. Різниця між культурно обумовленими профілями часу у різних суспільствах. Контроль соціального часу.

Тема 13. Типології і типи суспільства в контексті проблематики соціальних змін

Типологізація як метод наукового пізнання. Критерії типологізації суспільства. «Традиційні» типи суспільства. Типологізація суспільства за часів формування соціологічної науки та у класичній соціології. Типології суспільства в сучасній соціології. Порівняльна характеристика різних типів суспільства. Основні способи взаємодій індивідів в суспільствах різних типів. Перехід від концепцій ідеального суспільства до ідеї «гарного» суспільства. Зріле суспільство та його ознаки. «Громадянське суспільство» як окремий тип суспільства. Фрагментоване суспільство. Симптоми фрагментації суспільства.

Тема 14. Соціальні рухи та зміни суспільства

Соціальні рухи як організовані колективні зусилля, що сприяють або перешкоджають соціальним змінам. Визначення соціальних рухів як неформальних мереж, що базуються на спільних для всіх їх учасників цінностях і солідарності, мобілізують учасників з приводу конфліктних проблем за допомогою регулярного використання різних форм протесту. Ознаки соціальних рухів. Передумови та фактори соціальних рухів. Різновиди соціальних рухів: молодіжні, політичні, релігійні тощо, а також експресивні, утопічні, реформаторські, революційні. Структуровані рухи та стихійні рухи (відповідно, з фіксованим та нефіксованим членством). Стихійні та короткострокові рухи. Організовані рухи, для яких характерною є тривалість діяльності. Стадія соціального руху: збудження, формалізації, інституціоналізації. Вплив соціальних рухів на соціальні інститути.

Тема 15. Особистість як суб'єкт соціальних трансформацій

Суб'єкти соціальних змін в умовах стабільного та нестабільного соціуму. Поняття соціальної активності особистості. Типи особистості за ознакою соціальної активності. Особистість як актор. Індивідуальні та групові актори. Поняття соціальної суб'єктності. Мікро-, мезо- та макросуб'єкти соціальних трансформацій. Соціальна активність та соціальна суб'єктність: співставлення понять. Особистість лідера як суб'єкта соціальних змін.

Тема 16. Тенденції розвитку сучасної соціології та актуальні напрямки соціологічних досліджень

Соціологія перед викликами постмодерного проекту. Особливості теоретизування про соціальний світ в умовах постмодерного проекту. Суспільство постмодерна і гостра потреба нового соціологічного знання. Мода на соціологію і всередині неї. Роль та місце соціології у сучасному суспільстві: світовий та український контекст. Основні напрямки розвитку соціології у XXI ст. Сучасний стан та тенденції у розвитку соціології. Місія соціології в сучасному світі. Публічна соціологія.

ПИТАННЯ І МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

МОДУЛЬ 1. СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКА

Тема 1. Специфіка соціологічного знання та міждисциплінарна матриця соціології. Суспільна значущість та функції соціології

План

1. Соціологія як самостійна наука про закономірності функціонування суспільства як цілісної системи.
2. Місце соціології серед інших наук про людину та суспільство
3. Роль та значущість соціології в житті суспільства. Функції соціології.

Контрольні питання

- 1) У чому полягають відмінності соціології від соціальної філософії, соціальної психології, антропології?
- 2) У чому Ви вбачаєте найголовнішу та особливу місію соціології як науки?

Теми повідомлень та доповідей

1. Статус сучасної соціології в суспільстві.
2. Функції соціології: сутність, види, еволюція.
3. Ціннісна позиція соціолога та її роль у розвитку соціологічного знання.
4. Публічна соціологія: стан і перспективи.

Методичні поради

Зазначена тема є першою у навчальному курсі «Загальна соціологічна теорія». Завданням цієї теми є акцентування уваги студентів на тому, що в процесі вивчення даного курсу формуються чіткі уявлення про низку понять, які є ключовими та створюють базис для вивчення, розуміння та успішного засвоєння всіх тих соціологічних дисциплін, які будуть вивчатися у подальшому, згідно плану підготовки за спеціальністю «Соціологія».

При вивченні першої теми слід звернути увагу, що термін «соціологія» є похідним від двох слів: латинського *societas* – суспільство і грецького *logo* – слово, поняття, вчення. Отже, етимологічно соціологія є це наукою про суспільство. Але це досить абстрактне визначення, оскільки суспільство в його різних аспектах вивчається багатьма іншими науками про людину та суспільство. Головним завданням першої теми курсу є визначення місця та ролі соціології серед цих наук. Самобутність соціології криється у специфіці підходу до розгляду тих чи інших суспільних явищ та процесів тощо, а також у методах, якими вона оперує. Слід запам'ятати функції соціології та вміти пояснювати їх сутність. Слід розуміти, що у сучасній науці немає єдиного загальноприйнятого переліку цих функцій. У різних підручниках та інших

спеціальних виданнях з соціології можна зустріти різні переліки та класифікації. Найчастіше згадуваними є наступні функції соціології: пізнавальна, діагностична, прогностична, гуманістична, виховна, евристична та ін.

Слід мати на увазі, що будь-яка наука відокремлюється від інших, перш за все, завдяки унікальності свого предмету. Предмет соціології буде розглядатися в рамках другої теми даного навчального курсу.

Тема 2. Об'єкт, предмет, структура соціології та рівні соціологічного знання

План

1. Суспільство як об'єкт соціології
2. Дискусії про предмет соціології.
3. Структура соціологічного знання.
3. Теорія й емпірія в соціології.

Контрольні питання

- 1) На вашу думку, що саме є предметом соціології як особливої науки?
- 2) На якому рівні соціологічного знання визначається загальний підхід соціолога до вивчення соціальних явищ; спрямованість наукового пошуку; інтерпретація емпіричних фактів?
- 3) На якому рівні соціологічного знання ставиться мета описати конкретні факти, класифікувати їх та надати їм теоретичну інтерпретацію?

Теми повідомлень та доповідей

1. Суспільство як об'єкт наукового аналізу.
2. Соціальна взаємодія як предмет соціологічного дослідження.
3. Спеціальні соціологічні теорії (теорії «середнього рівня»): про що і навіщо?
4. Функції та призначення теоретичного знання в соціології.
5. Функції та призначення емпіричних досліджень в соціології.

Методичні поради

При підготовці до семінару слід звернути увагу, що об'єкт соціології не є унікальним. Суспільство є об'єктом інших наук, таких, як, наприклад, історія, філософія та ін. Ці науки відокремлюються одна від іншої, перш за все, завдяки специфіці свого предмету. Соціологія є відносно «молодою» наукою, саме тому дискусії щодо її предмету ведуться з самого початку її заснування – по сьогоднішній день. Соціологія протягом історії свого існування постійно розвиває свій предмет, понятійні та методологічні основи, що визначає форми її взаємовідносин з іншими науками. Соціологія розкриває сутнісні сторони

суспільства, людського буття і поведінки. Остаточній визначеності предмету соціології заважає постійна змінюваність суспільства. Світ змінюється, а слід за ним змінюються і науки що його досліджують. На сучасному етапі розвитку соціології визнано, що відділяти соціологічну теорію від соціологічного дослідження стало неприпустимо. Взагалі відмічається бурхливе зростання числа теорій різних важливих соціальних проблем. Відбувається взаємне наближення соціологів-теоретиків і соціологів-практиків. Багато теоретиків припинили гонитву за абстракціями, повернулися до реальних проблем: глобалізація, ідентичність, ризик, довіра, громадянське суспільство, соціальна ексклюзія, культурні травми, нові форми праці та ін.

Теоретичний аналіз соціальної реальності дозволяє соціологам краще розуміти і пояснювати, прогнозувати повсякденну соціальну реальність і складати прогнози. У соціології є фундаментальні питання і дослідницькі традиції. На фундаментальне питання «Як можливе суспільство?» Г. Зіммель відповів: «Завдяки соціальним взаємодіям». А ось що є першопричиною взаємодії, трактується по-різному.

Наразі продовжується уточнення предмета соціології. В. Ядов зазначив, що «предмет науки – це питання про те, що і як вивчати, чому і як вчити в даній галузі знань і де межі компетентності фахівця». Метаобрази предмета соціології (за В. Ядовим) – це органічна системність соціуму; особливості соціальних взаємовідносин; ментальні конструкції соціальних відносин, які диктують повсякденну поведінку людей. Усі ці три метаобрази предмету соціології реалістичні і мають свої підвалини. В усіх соціологічних теоріях соціальні взаємодії (відносини, інтеракції, комунікації) залишаються основним предметом соціологічного теоретизування. Відмінність у тому, що в різних підходах увага сфокусована на різних моментах: на соціально-інституційних регуляторах, на соціокультурних механізмах, на індивідуальних сенсах (смыслах) і значеннях.

Не менш дискусійною темою є статус теоретичної соціології. Соціологія розвивається в межах мультипарадигмальної моделі. Мультипарадигмальність – це співіснування в межах однієї науки кількох парадигм, які не зводяться одна до одної і нездатні витіснити одна одну. Множинність парадигм у соціології – результат низки причин: зміни в самій соціальній реальності; переосмислення загальнонаукової картини світу, що відбуваються в історії людства; приналежність теоретика до тієї чи іншої культури, суспільства (національної школи тощо). При цьому кожна соціологічна парадигма, по-перше, достатньо вибіркова в плані оцінки факторів суспільного розвитку; по-друге, жодна з парадигм не дає всебічного аналізу суспільства, хоча і вносить свій конкретний, частковий внесок у його розуміння; по-третє, характеризується пріоритетністю розгляду тих чи інших сторін соціокультурних реалій; по-четверте, вирізняється своєрідним аналізом поведінки людей (спільнот, груп). Соціологічні парадигми відображають уявлення про «картину світу», що домінує у світосприйнятті даної історичної епохи. Принципові відмінності між

соціологічними парадигмами визначаються відповідями на питання: суспільства змінюються по незалежним від людей об'єктивним закономірностям, чи зміни творять соціальні суб'єкти, колективні або індивідуальні (суб'єктивізм), або має місце те й інше? У сучасній соціології мультипарадигмальність означає наявність різних конкуруючих парадигм, які по-різному описують соціальну реальність.

При вивченні соціології варто з'ясувати низку дискусійних питань її розвитку: Що таке соціологія як наука? Як виробляється соціологічне знання? Як воно перевіряється? Як воно демонструється? Який реальний статус соціологічного знання? Соціологія вивчає загальні принципи відтворення різних форм соціальних взаємодій, у т.ч. суспільства як цілісної системи соціальних взаємодій. При цьому вона прагне бути неаксіологічною наукою, такою, що утримується від оцінки явищ як позитивних або негативних; прагне виявляти типове у специфічному, аналізує суспільство як цілісність; вивчає загальні форми, що використовуються людьми для побудови і підтримки суспільного життя; є номотетичною наукою (наукою про закони) на відміну від наук ідеографічних (наук про події).

Сьогодні відсутні чіткі уявлення про предмет соціології. І. Валлерстайн у праці «Кінець знайомого світу» показав, що культура соціології, до якої ми належимо, базується на трьох простих положеннях, він їх назвав аксіомами: 1) затвердження реальності соціальних фактів; 2) неминучості соціальних конфліктів і 3) існування механізмів легітимації для стримування конфліктів. Кожне з цих положень вчений вивів з теорій трьох класиків соціології (Е. Дюркгейма, К. Маркса, М. Вебера). Однак, на думку І. Валлерстайна, наведений набір аксіом не є адекватним способом осягнення соціальної реальності, але стає вихідним пунктом, який більшість соціологів приймає без обговорення і заперечення. Саме це І. Валлерстайн називає «культурою соціології» і вважає основною спадщиною соціології. Пік цієї «культури соціології» вже в минулому.

Наразі перед соціологією і соціологами постали нові виклики, поряд з соціальною реальністю в традиційному розумінні розвивається віртуальна реальність, рухливість соціальних структур стала їх чи не головною ознакою, а місце, роль і структура соціологічного знання, професійне і громадянське призначення соціолога знову потребують перегляду. Варто звернути увагу на заяву І. Валлерстайна, що в наші дні три великих розділення ХІХ ст. – «минуле – сьогодення», «цивілізоване – інше» і «державна – ринок – громадянське суспільство» – неспроможні виступати в якості інтелектуальних маркерів. Ускладнюють ситуацію з традиційною «культурою соціології» проблеми раціональності, творчої діяльності, фемінізму, множинність сутностей соціального часу тощо.

Рекомендована література

Основна

1. Бакиров В. Соціологія в Україні / В. Бакиров // Сучасний стан і перспективи розвитку соціології в Україні та Європі. Матеріали міжнародних соціологічних читань пам'яті Н. В. Паніної / за наук. ред. Є. Головахи та О. Стегнія. – Київ : ІС НАНУ, 2009. – С. 20–25.
2. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 654 с.
3. Соціологічна теорія: традиції та сучасність : навч. посіб. / за ред. А. Ручки. – Київ : ІС НАНУ, 2007. – С. 7–49.
4. Черниш Н. Й. Соціологія : підруч. за рейтинго-модульною системою навчання / Н. Й. Черниш. – 5-те вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2009. – С. 18–35.
5. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2005. – С. 11–38.

Додаткова

1. Буравой М. Общественная роль социологии / М. Буравой. – М. : Вариант, 2008. – 176 с.
2. Валлерстайн И. Конец знакомого мира : Социология XXI века : пер. с англ. / И. Валлерстайн. – М. : Логос, 2003. – 368 с.
3. Плахов В. Д. Социология как дискурс/дискурсы / В. Плахов // Социол. исслед. – 2011. – № 6. – С. 60–65.
4. Сорокин П. Социология как наука / П. Сорокин // Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – С. 156–175.
5. Сучасний стан і перспективи розвитку соціології в Україні та Європі / за наук. ред. Є. Головахи та О. Стегнія. – Київ : ІС НАНУ, 2008. – 188 с.
6. Тернер Дж. Структура социологической теории : пер. с англ. / Дж. Тернер – М. : Прогресс, 1985. – С. 42–124.
7. Тощенко Ж. Т. Парадигмы, структура и уровни социологического анализа / Ж. Тощенко // Социол. исслед. – 2007. – № 9. – С. 5–16.

Тема 3. Передісторія та етапи становлення соціологічної думки

План

1. Передісторія соціології: концепції суспільства Платона, Аристотеля, Т. Гоббса, Т. Кампанелли та ін.
2. Етап зародження та інституціоналізації соціології як окремої науки. Наукові здобутки О. Конта, Г. Спенсера та ін.
3. Етап активізації емпіричних соціологічних досліджень (У. Томас, Ф. Знанецький, Ч. Кулі та ін.).

4. Сучасний етап розвитку соціологічної думки: мультипарадигмальність. Основні соціологічні метапарадигми як результат розвитку соціологічної думки.

Контрольні питання

- 1) На вашу думку, які саме ідеї Платона, Аристотеля та інших мислителів склали фундамент зародження такої науки як соціологія?
- 2) Чому саме О. Конт вважається засновником соціології як окремої науки?
- 3) Назвіть декілька ключових положень концепції суспільства Г. Спенсера.
- 4) Конкретизуйте, у чому полягає внесок У. Томаса та Ф. Знанецького у розвиток емпіричної соціології?
- 5) Як ви розумієте терміни «парадигма» та «мультипарадигмальність»?

Теми повідомлень та доповідей

1. Ідеальна модель структури суспільства за Платоном.
2. Основні верстви суспільства за Аристотелем.
3. Поняття влади у працях Т. Гоббса та Ж. Монтеस्क'є.
4. Три стадії розвитку суспільства за О. Контом.
5. Суспільство як організм за Г. Спенсером.
6. Кластичні соціологічні парадигми.
7. Сучасні соціологічні парадигми.

Методичні поради

Тема «Передісторія та етапи становлення соціологічної думки» закладає основи для подальшого більш детального вивчення такого навчального курсу як «Історія соціології». Вивчення зазначеної теми у рамках загальної соціологічної теорії є необхідним, оскільки, хоча і короткий, але послідовний огляд етапів розвитку соціологічної думки створює цілісне сприйняття предмету соціології, розкриває її сенс як окремої науки про суспільство.

Слід розуміти, що жодна наука не виникає раптово. Це твердження стосується і соціології, яка у своєму розвитку мала, так званий, «досоціологічний» етап, представлений працями Платона, Аристотеля та інших мислителів, які розмірковували про устрій суспільства, його структуру, механізм управління, процеси встановлення владних стосунків тощо.

Приблизно з кінця XVIII – початку XIX соціологічні уявлення про світ продовжують свій розвиток уже в рамках окремої науки – соціології, яка отримала таке найменування завдяки французькому вченому О. Конту (1798-1857 рр.). Саме з ім'ям цього вченого зазвичай пов'язується початок власне соціологічного періоду розвитку уявлень про людину та суспільство. Окрім «етапу зародження» соціології виділяються ще декілька етапів: емпіричний (початок XX ст. ; США; У. Томас, Ф.Знанецький, Ч. Кулі і ін.); етап синтезу теорії і емпірії, активний розвиток спеціальних соціологічних теорій

(II половина XX ст. ; Т. Парсонс, Р. Мертон); розвиток поліпарадигмальних напрямків – як наслідок усвідомлення необхідності поєднання різних методологічних підходів (70-90-і рр. XX століття - по теперішній час; Е. Гідденс, Ю. Хабермас, Дж. Александер, П. Бурдьє). В цілому слід зазначити, що не існує єдиного і непорушного підходу до періодизації розвитку соціологічної думки.

Особливу увагу слід звернути на сучасний етап розвитку соціологічної думки, який характеризується поліпарадигмальністю, тобто множинністю парадигм. Слід засвоїти зміст такого поняття як «парадигма», оскільки без розуміння цього змісту буде вкрай важко розвивати власні наукові компетенції, писати наукові та кваліфікаційні роботи. Соціологія не є точною наукою. Не існує абсолютних незмінних правил взаємодії людей, груп, держав тощо, як от наприклад, у математиці, коли $2*2=4$. Одне й те саме явище в соціології може розглядатися і розцінюватися зовсім по-різному. Приміром, така форма соціальної взаємодії, як конфлікт, з одного боку може бути розцінена як явище негативне, таке, що несе дискомфорт та деструкцію, порушує соціальний порядок. З іншого боку, у конфлікті вирішуються стосунки, виплескуються емоції, негативна енергія, знаходять вихід накопичені соціальні протиріччя. Отже, конфлікт може мати позитивні наслідки. Відомий французький соціолог Е. Дюркгейм, представник класичної функціоналістської парадигми, розглядав конфлікт як невгавне соціальне явище, що порушує функціонування важливих соціальних інститутів, перешкоджає встановленню соціальної солідарності, яка є основою розвитку та благополуччя суспільства. Не менш відомий вчений Р. Дарендорф, як представник конфліктологічної парадигми, вважав, що і сам конфлікт виконує важливі соціальні функції, тобто відіграє важливу роль у суспільстві, оскільки є фактором його розвитку та оновлення. Отже, не існує і не може існувати єдиної правильної точки зору щодо того, чи є конфлікт позитивним або негативним явищем. Саме тому, коли при написанні у подальшому курсових чи інших наукових робіт, вкрай важливо, щоб ви чітко могли відзначити, принципи якої з парадигм складають основу вашого власного ставлення до конфлікту чи будь якого іншого предмету наукового аналізу. парадигма при подальшому написанні вкрай важливим є те, щоб кожен з Вас

Множинність теорій в соціології – результат низки причин: зміни в самій соціальній реальності; переосмислення загальнонаукової картини світу, котрі відбуваються в історії людства; приналежність теоретика до тієї чи іншої культури, суспільства (національної школи тощо. Соціологічні парадигми відображають уявлення про «картину світу», котра домінує у світосприйнятті даної історичної епохи. Принципові відмінності між соціологічними парадигмами визначаються відповідями на питання: суспільства змінюються по незалежним від людей об'єктивним закономірностям, чи зміни творять соціальні суб'єкти, колективні або індивідуальні (суб'єктивізм), або має місце те й інше? Мультипарадигмальність – це співіснування в межах однієї науки кількох парадигм, які не зводяться одна до одної і нездатні витіснити одна

одну. У сучасній соціології мультипарадигмальність означає наявність різних конкуруючих парадигм, які по-різному описують соціальну реальність.

Поясніть сутність і відмінності чотирьох типів теорії і теоретизування в сучасній соціології, серед яких П. Штомпка виділив пояснювальні теорії; евристичні теорії; аналітичні теорії; екзетеричні теорії.

Продовжуються пошуки концепції сучасної соціології місця теоретичної соціології в поясненні соціальних змін. За В. Ядовим існує три макропарадигми, три сузір'я теорій в теоретичній соціології, що дозволяють визначити місце і роль соціології в поясненні соціальних змін: 1) активістські або діяльнісно-активістські підходи; 2) теоретична парадигма, в межах якої предмет дослідження соціології – національні особливості, що заважають «чистоті» реакції на зміни у суспільстві; 3) теоретична парадигма, в якій відбулася зміна самого об'єкта соціологічного знання: не соціум як особливе суспільство, а світова система, в якій особливі суспільства – її елементи. У цій метапарадигмі екзогенні умови й механізми змін не менш суттєві, ніж ендогенні. Починаючи з 60-х рр. ХХ ст. в теоретичній соціології затверджується концепція діяльнісного (діяльнісно-активістського) підходу до опису, пояснення і розуміння соціальної реальності. Теоретиками даного напрямку є Дж. Александер, М. Арчер, П. Бурдьє, Е. Гідденс, П. Штомпка, А. Турен, Т. Заславська та ін. Стан сучасної теоретичної соціології – це розмаїття шкіл, напрямків, парадигм. Поширення набуває напрямок, який його прихильники називають по-різному: діяльнісним, активістським, реалістським, діалектичним.

Рекомендована література

Основна

1. Бергер П. Приглашение в социологию: Гуманистическая перспектива / П. Бергер. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 168 с.

2. Миллс Ч. Р. Социологическое воображение / Ч. Р. Миллс ; пер. с англ. О. А. Оберемко ; под общ. ред. и с предисл. Г. С. Батыгина. – М. : Издательский Дом NOTA BENE, 2001. – 264 с.

3. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. проф. А. Г. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – С. 51–78.

4. Штомпка П. Формирование социологического воображения: значение теории [Электронный ресурс] / П. Штомпка // Социол. исслед. – 2005. – № 10. – Режим доступа: http://www.ecsocman.edu.ru/socis/volumes.html?year=2005&j_num=18810725.

Додаткова

1. Дугин А. Г. Социология воображения. Введение в структурную социологию / А. Г. Дугин. – М. : Академ. Проект, 2010. – 564 с.
2. Зборовский Г. Е. Мультипарадигмальная модель теоретической социологии / Г. Е. Зборовский // Социол. исслед. – 2008. – № 4. – С. 3–15.
3. Здравомыслов А. Г. К вопросу о культуре социологического мышления [Электронный ресурс] / Здравомыслов А. Г. // Официальный сайт ИС РАН. – 2008. – Режим доступа: <http://www.isras.ru/publ.html?id=622>
4. Кирдина С. Г. Современные социологические теории: актуальное противостояние? / С. Г. Кирдина // Социол. исслед. – 2008. – № 8. – С. 18–28.
5. Коллинз Р. Четыре социологические традиции / Р. Коллинз ; пер. В. Россмана. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2009. – 347 с.
6. Кравченко С. А. Динамика социологического воображения: всемирная культура инновационного мышления : моногр. / С. А. Кравченко. – М. : Анкил, 2010. – 392 с.
7. McLennan Gr. Story of Sociology: a first companion to social theory / Gregor McLennan. – London, New York : Bloomsbury Academic, 2011. – P. 1–7.
8. Sociology Cambridge Dictionary of (the) / gen. edition Bryan S. Turner. 3d ed. – Cambridge : Cambridge University Press, 2011 – P. 595–602.

МОДУЛЬ 2. СУСПІЛЬСТВО ЯК СКЛАДНА СИСТЕМА: СКЛАДОВІ ТА УСТРІЙ

Тема 4. Соціальні інститути як підсистеми суспільства

План

1. Соціальний інститут: поняття, основні підходи до визначення соціального інституту.
2. Функції і дисфункції соціальних інститутів.
3. Видове розмаїття соціальних інститутів.
4. Розвиток соціальних інститутів. Процес інституціоналізації. Інституціональні системи (матриці).
5. Характеристика базових соціальних інститутів.

Контрольні питання

- 1) Дайте визначення та розкрийте соціологічний зміст поняття соціального інституту.
- 2) Визначте універсальні функції всіх соціальних інститутів.
- 3) На вашу думку, чому з'являються ті чи інші соціальні інститути?
- 4) Назвіть базові соціальні інститути та визначте, хоча б одну специфічну функцію, що виконується кожним з цих інститутів.

Теми повідомлень та доповідей

1. Сім'я як соціальний інститут.
  2. Освіта як соціальний інститут.
  3. Економіка як соціальний інститут.
  4. Релігія як соціальний інститут.
  5. Наука як соціальний інститут.
  6. ЗМІ як соціальний інститут.
2. Тенденції у вивченні соціальних інститутів.
  3. Інституціональна матриця: сутність, типи, основні властивості.

Методичні поради

При вивченні зазначеної теми слід засвоїти зміст та навчитися коректно оперувати такими поняттями, як: «соціальний інститут», «інституціоналізація», «функції соціального інституту», «ознаки соціального інституту», «структура соціального інституту».

Ключовим поняттям теми є «соціальний інститут». Слід уявити, що кожний соціальний інститут, який буде розглядатися у рамках зазначеної теми, по суті є підсистемою суспільства, яка виконує певні соціально значущі функції.

Трактовок поняття «інститут» досить багато, оскільки воно є міждисциплінарним, тобто використовується не тільки в соціології, як, до речі, і більшість інших понять якими оперує соціолог. Необхідно запам'ятати, що під *соціальним інститутом* розуміється відносно стійка така що склалася історично, форма організації суспільної життєдіяльності людей, існування якої диктується необхідністю задоволення соціальних, економічних, політичних, культурних та інших потреб індивіда і суспільства або його окремої частини тієї чи іншої соціальної групи.

Слід звернути увагу на співвідношення та взаємну узгодженість базових потреб і базових інститутів: потреби у відтворенні роду (інститут сім'ї та шлюбу); потреби в безпеці та соціальному порядку (політичні інститути, держава); потреби у добуванні засобів існування (економічні інститути, виробництво); потреба в передачі знань, соціалізація покоління, підготовка кадрів (інститути освіти в широкому сенсі, тобто, включаючи науку і культуру); потреби у вирішенні духовних проблем, сенсу життя (інститут релігії). Існують різні точки зору на елементи, складові соціального інституту. Як правило, виділяють шість елементів: соціальна група, організація, звичаї, матеріально-речові умови, організація, визначена мета (ціль). Розкрийте базові елементи, які утворюють соціальний інститут: діючі особи (суб'єкт і об'єкт соціальної дії); спонукальні сили (потреби, мета, завдання і мотиви); умови (матеріальна база); засоби соціальної дії; результати соціальної дії.

Поняття «соціальний інститут» породило ще один термін – інституціоналізація. Він означає процес, в ході якого соціальні практики стають досить регулярними і тривалими, що призводить до виникнення нових

соціальних інститутів і нових соціальних організацій. Етапи інституціоналізації: виникнення потреби, задоволення якої вимагає спільних організованих дій; формування загальних цілей; поява соціальних норм і правил під час стихійного соціальної взаємодії, здійснюється методом «проб і помилок»; поява процедур, пов'язаних з нормами і правилами; інституціоналізація норм, правил і процедур, тобто їх регулярне практичне застосування; встановлення системи санкцій для підтримки норм і правил, диференційованість їх застосування в окремих випадках; створення системи статусів і ролей, що охоплюють всіх без винятку членів інституту.

Розвиток соціальних інститутів відбувається через два соціальні процеси: 1) виникнення нових соціальних інститутів; 2) удосконалення діяльності, структури і функцій вже існуючих інститутів.

Характеристика соціальних інститутів у сучасному суспільстві базується на різних підходах. Відповідно до теорії структурації Е. Гідденса, соціальні інститути, як і інші структурні елементи суспільства (наприклад, організації), (а) безсуб'єктні, (б) володіють певними ресурсами (наприклад, система освіти в якості соціального інституту потребує чимало матеріальних і людських коштів), (в) диктують певні норми, правила використання та накопичення інституційних ресурсів. В той же час в рамках теорії віртуалізації (постмодерн) пояснення нових тенденцій суспільного і соціального розвитку базуються на уявленнях про суспільство не як про систему інститутів, а як про процес реалізації цінностей; процес, історичними моментами якого є формування і занепад соціальних інститутів як реальності.

Особливу увагу зверніть на інституціональну структуру суспільства, яка, за С. Кірдіною, складається із базових інститутів і додаткових (альтернативних) інститутів – інституціональних форм. Базові інститути дозволяють суспільству виживати і розвиватися, зберігаючи при цьому свою самодостатність і цілісність в процесі історичної еволюції, незалежно від волі і бажання конкретних соціальних суб'єктів. Інституціональні форми, навпаки, безмежно гнучкі і використовуються без просторово-часових обмежень. Матриця – це усталена система базових інститутів, яка склалася. Ці інститути регулюють взаємопов'язане функціонування основних суспільних сфер – економічної, політичної та суспільної. Існують різні підходи до виділення інституціональних систем (матриць). Так, С. Кірдіна виділяє два типи інституційних матриць: східного і західного типу. Ф. Кауфман пропонує розглядати три інституціональні системи: а) *ринкову* – базується на економічних відносинах (ринкова матриця); б) *планову* – базується на політичних відносинах (централізована матриця); в) *солідаристську* – побудована на виокремленні ідеології як основи мотивації індивідуальної поведінки, коли особистість сприймає певні моральні, культурні або релігійні цінності і спроможна до природного обмеження власних потреб, до формування власних інтересів під впливом “високих” цілей.

У суспільстві не існує такого соціального інституту, який би функціонував ізольовано від інших інститутів. Держава, політичні партії, релігія, освіта, сім'я – ці та інші інститути взаємопов'язані. Наприклад: система освіти залежить від розвитку системи виробництва, з одного боку, і культури – з іншого, але на ефективність інституту освіти великий вплив має держава (інвестиції в освіту тощо). Зміни в одних інститутах призводять до змінень інших. Трансформація політичної системи у пострадянських країнах сприяла реформі освіти, суттєвим змінам в культурі, освіті, у розвитку релігії. У наш час відбувається трансформація традиційних соціальних інститутів. Тенденцією розвитку сучасного суспільства стає становлення демократичних соціальних інститутів, чому значною мірою сприяє поступове вивільнення людини від зовнішнього соціального контролю завдяки укріпленню громадянської самосвідомості, посиленню соціальної мобільності, формуванню нових солідарностей, витіснення сітьовими відносинами відносини адміністративної залежності. Суспільству неможливо нав'язувати інститути, йому не властиві, як неможливо суб'єктивно замінювати один інститут іншим, навіть якщо останній виявився ефективним в іншому суспільстві. Для розвитку будь-якого соціального інституту необхідна низка передумов: історичних, культурних, матеріально-технічних.

Рекомендована література

Основна

1. Бабосов Е. М. Общая социология : учеб. пособие [для студентов вузов] / Е. М. Бабосов. – 2-е изд., стер. / Е. М. Бабосов. – Мн. : ТетраСистемс, 2004. – С. 241–257.
2. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. – М., 2004. – С. 277–299.
3. Кирдина С. Г. Институциональные матрицы и развитие России: введение в X-Y-теорию / Кирдина С. Г. – Издание 3-е, переработанное, расширенное и иллюстрированное. – СПб. : Нестор-История, 2014. – 468 с.
4. Кравченко А. И. Социология : учеб. пособие для вузов / А. И. Кравченко. – М. : Академический проект, 2001. – С. 171–179.
5. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. проф. А. Г. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – С. 214–271.
6. Черниш Н. Й. Соціологія : курс лекцій / Н. Й. Черниш. – Львів : Кальварія, 2004. – С. 202–205.
7. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества : пер. с польск. / П. Штомпка. – М. : Логос, 2005. – С. 436–451.

Додаткова

1. Асп Э. К. Введение в социологию : пер. с фин. / Э. К. Асп. – СПб. : Алтея, 1998. – С. 39–40.

2. Беленок О. Еволюція системоутворюючих інститутів українського суспільства (1990–2010) / О. Беленок // Українське суспільство. Соціологічний моніторинг. – Київ : ІС НАН України, 2011. – Т. 1. – С. 115–124.

3. Готов М. Б. Социальный институт: определение, структура, классификация / М. Б. Готов // Социол. исслед. – 2003. – № 10. – С. 13–19.

4. Макеев С. Соціальні інститути: класичні тлумачення й сучасні підходи до вивчення / С. Макеев // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 4. – С. 5–20.

5. Матусевич В. Социальный институт: функция, генезис, структура / В. Матусевич // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 43–56.

6. Полтавская Е. И. О понятии «социальный институт» / Е. Полтавская // Социол. исслед. – 2009. – № 3. – С. 68–71.

Тема 5. Соціальні спільноти, групи, організації

План

1. Соціальні спільноти і групи як предмет соціологічного вивчення. Поняття «соціальна спільнота». Різновиди соціальних спільнот.
2. Поняття «соціальна група». Класифікація соціальних груп.
3. Квазігрупи: їх особливості, різновиди. Натовп. Соціальні кола.
4. Соціальні організації.

Контрольні питання

- 1) Чому для соціології важливо вивчати соціальні спільноти і групи?
- 2) У чому відмінність понять «соціальна спільнота» і «соціальна група»?
- 3) Які основні ознаки соціальної групи?
- 4) За якими критеріями визначається приналежність індивіда до конкретної соціальної групи?
- 5) Чому прийнято вважати, що квазігрупи є необхідним рівнем для формування стійкої соціальної групи?
- 6) Які види квазігруп виокремлюються в соціології?
- 7) Якими є основні властивості аудиторії як квазігрупи? До чого призводять неоднорідність аудиторії та її пасивність?
- 8) Яким чином із квазігруп формуються стійкі соціальні групи? А у яких випадках спостерігається розпад квазігруп?
- 9) Запропонуйте визначення поняття «соціальна організація».

Теми повідомлень та доповідей

1. Чисельність груп і їх функціонування. Діади і тріади Г. Зіммеля.
2. Групова поведінка як особлива форма соціальної взаємодії.
3. Концепція спільноти і її специфіка у віртуальному просторі.
4. Соціально-етнічні спільноти: сутність, характерні риси.
5. Соціально-територіальні спільноти: сутність, характерні риси.

6. Публіка як соціальна спільнота.
7. Натовп як квазігрупа.
8. Поняття «соціальна організація» в соціології. Основні підходи до виділення соціально-історичних типів організації соціального життя.
9. М. Вебер про сутність і характерні риси бюрократичної організації.

Методичні поради

Важливими складовими системи суспільства є соціальні спільноти, групи та організації. Перш ніж приступити до вивчення даної теми з'ясуйте причини, за якими необхідно знати, з яких соціальних спільнот і соціальних груп складається суспільство. Соціальні спільноти і групи – це необхідний спосіб існування людей, їх взаємозв'язку і взаємодії між собою і з суспільством в цілому. Адже саме завдяки соціальним спільнотам і саме в них створюються всі необхідні умови і засоби, які сприяють розвитку особистості і задовольняють її потреби та інтереси. Соціальні спільноти і групи самі є суб'єктами суспільного життя, залежно від того, з яких груп складається суспільство, в якому ієрархічному положенні вони знаходяться один до одного. На відміну від організацій і інститутів, що свідомо створюються людьми, спільноти виникають природно історично, тобто з необхідністю, обумовленою потребами суспільного розвитку.

Соціальна спільнота – це реально існуюча, сукупність індивідів, що емпірично фіксується і відрізняється численністю, відносною цілісністю і відносною стійкістю, виступає самостійним суб'єктом історичної та соціальної дії та поведінки, виконує ту чи іншу спільну діяльність. Залежно від змістовних ознак соціальні спільноти підрозділяються на поселенські (територіальні), професійні, етнонаціональні, соціокультурні, релігійні, соціально-стратифікаційні, політичні, групові і масові.

Під соціальною групою розуміють сукупність людей, які певним чином взаємодіють один з одним, усвідомлюють свою приналежність до даної групи і вважаються членами цієї групи з точки зору інших. Соціальна група характеризується наявністю спільних інтересів, цілей і завдань діяльності, сприяє виникненню емоційно-психологічних а також виконанням суспільно необхідної функції в загальній структурі поділу праці та діяльності, у структурі соціальних статусів і ролей. Звернуть увагу на видове розмаїття соціальних груп: за характером взаємодії: первинні і вторинні групи; за способом організації та регулювання групових взаємодій: формальні і неформальні групи; за кількісним складом: великі і малі групи; референтні групи. Виділяють також квазігрупи.

У соціології також використовуються такі поняття, як когорти, покоління. Якщо когорта призначається для опису життєвого шляху групи людей, як правило, одного року, то покоління представляє характеристику життя, як зміна один одного верств населення в середньому через 25–30 років.

Наразі в соціології актуальним є вивчення маргінальних груп; спільнот девіантної поведінки; нових груп і верств, що з'являються в процесі розвитку суспільства. Активно проходять дискусії про середній прошарок (клас).

Науковці виділяють також квазігрупи, які мають такі відмінні риси: 1) спонтанність утворення; 2) неусталеність взаємозв'язків; 3) відсутність різноманітності у взаємодіях (це або лише прийом або передача інформації, або лише вирази протесту або захвату і так далі); 4) короткочасність спільних дій. Квазігрупи найчастіше існують нетривалий час, після чого або розпадаються остаточно, або під впливом ситуації перетворюються в усталені соціальні групи.

Слід уяснити, що соціальна організація є вищою, ніж соціальний інститут, формою соціального зв'язку. У основі розмежування соціальних зв'язків на інституційні і організаційні лежить відмінність між потребами і інтересами людей, а також відповідними видами дій. Соціальні інститути виникли ради задоволення потреб людей. Для задоволення цих потреб необхідні соціальні блага – предмети вжитку, заради організації яких і виникають соціальні організації. Розмежування соціальних організацій від соціальних інститутів відносно. Наприклад, феномен освіти може бути як інститутом, так і організацією залежно від спонуки (потреба або інтерес), рівня регуляції і місця серед інших елементів соціального зв'язку. Зверніть увагу на те, що соціальним організаціям притаманні певні риси. По-перше, соціальну організацію створюють свідомо на певному етапі історичного розвитку ради певної інтересів-мети пов'язаних із задоволенням соціальних потреб. По-друге, соціальна організація включає орган (і апарат управління), що управляє, який формулює цілі, розробляє програми їх досягнення, вибирає засоби, контролює розуміння цілей виконавцями, а також виконання потрібних рішень по всій управлінській вертикалі на основі зворотного зв'язку. По-третє, організація діє на основі статуту або інструкцій (внутрішньо-організаційних норм), розроблених органом, що управляє Вони регламентують соціальні статуси і ролі членів організації, а також заохочення і покарання за їх діяльність. По-четверте, соціальна організація є складною структурою посад (соціальних ролей і статусів), а також включає чіткий розподіл праці, що виконується її членами, між якими існує чітка субординація і координація діяльності. По-п'яте, соціальна організація включає не лише інституційних регулювальників (норми, цінності, традиції) що додають соціальний статус і ролі її членам, але і санкції, здійснювані органом, що управляє, за допомогою матеріальних ресурсів. Поряд з формальними організаціями виникають неформальні – соціальні зв'язки, що спонтанно склалися і є продуктом більш менш тривалого міжособового і внутрішньогрупового спілкування.

Рекомендована література

Основна

1. Волков Ю. Г. Социальная организация / Ю. Г. Волков // Тезаурус социологии : темат. слов.-справ. / под ред. Ж. Т. Тощенко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – С. 218–222.
2. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство: основні поняття чистої соціології : пер. з нім. / Ф. Тьоніс. – Київ : Дух і Літера, 2005. – 262 с.
3. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества : пер. с польск. / П. Штомпка. – М. : Логос, 2005. – С. 187–207.
4. Щепаньский Ян. Элементарные понятия социологии : пер. с польск. / Ян Щепаньский. – М. : Прогресс, 1969. – С. 115–167, 176–186.

Додаткова

1. Бабосов Е. М. Общая социология : учеб. пособие [для студентов вузов] / Е. М. Бабосов. – 2-е изд., стер. – Мн. : ТетраСистемс, 2004. – 640 с.
2. Загребина А. В. Публика как социальная общность: пионерские исследования Г. Тарда / А. В. Загребина // Социол. исслед. – 2010. – № 3. – С. 139–145.
3. Зборовский Г. Е. Теория социальной общности / Г. Е. Зборовский. – Екатеринбург : Гуманитарный университет, 2009. – 304 с.
4. Качанов Ю. Л. Практическая топология социальных групп / Ю. Л. Качанов // Socio-Logos'96. Альманах Российско-фр. Центра социолог. исслед. Ин-та социологии РАН. – М. : Socio-Logos, 1996. – С. 49–93.
5. Климова С. Г. Критерии определения групп «Мы» и «Они» / С. Г. Климова // Социол. исслед. – 2002. – № 6. – С. 83–96.
6. Ковалев А. Модернизация как эволюция типов организации / А. Ковалев // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2, № 2. – С. 68–77.
7. Лушников Д. А. Социальная дезорганизация на микроуровне социальной реальности / Д. Лушников. – Ставрополь, 2005. – 265 с.
8. Олсон М. Логика коллективных действий: общественные блага и теория групп : пер. с англ. / М. Олсон. – М. : Фонд экономической инициативы, 1995. – 174 с.
9. Практические и конструируемые социальные группы: деятельностно-активистский подход // Россия: трансформирующееся общество / под ред. В. Ядова. – М. : КАНОН-пресс-Ц, 2001. – С. 104–122.
10. Профессиональные группы: динамика и трансформация / под ред. В. Мансурова. – М. : Изд-во Института социологии РАН, 2009. – 419 с.
11. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурская. – Х. : Харьк. нац. ун-т имени В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.

12. Шматко Н. А. Практические и конструируемые социальные группы: деятельностно-активистский подход / Н. А. Шматко // Россия: трансформирующееся общество / под ред. В. А. Ядова. – М. : КАНОН-пресс-Ц, 2001. – С. 104–122.

13. Щербина В. В. Социальные теории организации: Словарь / В. Щербина. – М. : ИНФРА, 2000. – 264 с.

14. Ядов В. Социальный ресурс индивидов и групп как их капитал: возможность универсальной методологии исследования реального расслоения в российском обществе / В. Ядов // Кто и куда стремится вести Россию? Акторы макро-, мезо- и микроуровней современного трансформационного процесса / под ред. Т. Заславской. – М. : МВШСЭН, 2001. – С. 310–318.

Тема 6. Соціальні дії, взаємодії, відносини

План

1. Соціальна дія: поняття, ознаки, структурні елементи, типи інтерпретації. Типізація соціальних дій.
2. Колективна соціальна дія в соціологічному дискурсі.
3. Соціальна взаємодія: поняття, форми.
4. Соціальні відносини: поняття і типи. Соціальні відносини влади та підпорядкування.

Контрольні питання

- 1) Що розумів під соціальною дією М. Вебер? Які, на його думку, особливості має соціальна дія?
- 2) Які різновиди соціальної дії виділяв М. Вебер?
- 3) Якими є структурні елементи соціальної дії?
- 4) В чому полягає відмінність між дією та взаємодією.
- 5) В чому полягає відмінність між взаємодіями та відносинами? Яким чином взаємодії «перетворюються» на відносини?
- 6) Владні відносини та відносини залежності: що спільного та в чому різниця?
- 7) У чому полягає значення відносин влади для людини та суспільства?

Теми повідомлень та доповідей

1. Модель одиничної дії (за Т. Парсонсом).
2. Колективна соціальна дія.
3. М. Вебер про соціальні відносини влади.
4. Чотири теорії взаємодії. Формування мережі взаємодій (за книгою Пітера Штомпки «Социология. Анализ современного общества»).

Методичні поради

Соціальна дія і взаємодія – базисні елементи суспільства як системи. Перш за все слід визначитися з основними поняттями і термінами, які розкривають тему соціальної дії і взаємодії в соціології. На семінар кожен студент має виконати завдання: навести приклади, які ілюструють кожне із зазначених понять (термінів). Дія індивіда (групи людей), спрямована на дію (поведінку) іншої людини (групи людей), з метою впливу на цю дію (поведінку), є *соціальною дією*. Іншими словами, метою соціальної дії є міна дій (поведінки) іншої. У зв'язку з цим, за М. Вебером, досить обмежене коло дій можна віднести до соціальних. Наприклад, якщо приходить до магазину і купує хліб – така дія не є соціальною, оскільки метою цієї дії є хліб. Але якщо ця ж людина йде саме в цей магазин, а не в інший, тому що симпатизує продавцю і хоче звернути на себе його увагу, то ця дія є соціальною, оскільки має на меті зміну поведінки іншої людини. Дещо пізніше інший відомий соціолог Т. Парсонс запропонував власне визначення соціальної дії, чим значно розширив коло соціальних дій. М. Вебер виділив чотири типи соціальної дії, які відрізняються за ступенем раціональності: афективна; традиційна; ціннісно-раціональна; цілераціональна.

Соціальний зв'язок – це будь-які соціокультурні зобов'язання індивідів або груп індивідів по відношенню один до одного. Основними видами соціального зв'язку є 1) соціальний контакт – це поверховий швидко-плинний зв'язок, при якому відсутня система споріднених дій суб'єктів по відношенню один до одного; 2) соціальна взаємодія (інтеракція) – це система взаємообумовлених дій, при яких дія одного суб'єкта є причиною та наслідком відповідних дій інших. До ознак соціального зв'язку відносять такі: особисті зобов'язання кожного члена групи виконувати загальні для групи норми і оберігати загальні цінності; залежність членів групи один від одного яка виникає на підставі загального інтересу; ідентифікація індивіда з групою.

При вивченні цієї теми зверніть увагу на те, що категорія соціальні відносини належить до фундаментальних понять, що утворюють специфічну мову, якою користується соціологічна наука для опису діяльності людей не як ізольованих один від одного або поодиноці діючих суб'єктів. Соціальні відносини – це форми виразу, трансформації і реалізації соціальності через взаємодію індивідів між собою не як «чистих Я», а як суспільно визначених, типізованих, функціональних істот, що займають певні позиції та виконують певні ролі в суспільстві; це особливий тип суспільних відносин, що виникають між індивідами як членами спільнот і виступають одним із способів вияву, трансформації і реалізації соціальності (спільності, близькості, відчуженості, толерантності, конфліктності, партнерства, обміну діями, діяльності тощо) у суспільстві.

Соціальні відносини різноманітні, тому існують різні спроби їх типологізації. Ф. Тьонніс писав про відносини типу *Gemeinschaft* (відбуваються в одній вузькій спільноті, в «моїй» сім'ї, в «моєму» колі тощо) і про відносини

типу *Gessellschaft* (відбуваються в більш широкому контексті – у суспільстві, між колегами, в організації). Чарльз Х. Кулі виділяв первинні і вторинні соціальні відносини.

Слід ознайомитися з класифікацією соціальних відносин, яку пропонує П. Штомпка. За мотивацією встановлення людьми соціальних відносин останні поділяє на: 1) інструментальні відносини – це такі відносини, участь в яких розглядаються людьми як спосіб отримання певної вигоди, якихось благ. При цьому самі по собі вони не мають для людей ніякої цінності; 2) самоцінні відносини – це відносини, в які люди вступають тільки заради задоволення, які вони отримують від самих цих відносин, не беручи до уваги вигоду від цього.

За нормативним регулюванням соціальні відносини поділяються на: 1) формальні соціальні відносини – проявляються тоді, коли існують системи кодифікації, певні процедури, регламент, формули, які точно визначають як мають відбуватися дія і взаємодія в межах певних соціальних відносин. Дії партнерів детально, точно визначені і трактуються як обов'язкові, недотримання правил може навіть зруйнувати і ліквідувати самі соціальні зв'язки; 2) неформальні соціальні відносини – мають неформальний характер, реалізуються в межах дій і взаємодій різного виду і відбуваються спонтанно.

За сферою дій і взаємодій соціальні відносини поділяються на: дифузні соціальні відносини – включають значний обсяг взаємодій, багато різних тем і предметів, навколо яких ці взаємодії здійснюються, і специфічні соціальні взаємодії – відносини, обмежені одним предметом, однією темою. За часовим критерієм соціальні відносини поділяють на: постійні соціальні відносини – це ті з них, в структуру яких включена тривалість, і тимчасові відносини – це ті, які вкладаються в обмежені часові межі. Поширеними є також інші типи соціальних відносин: за суб'єктом (носієм) соціальні відносини поділяють на типи: індивідуальні (особистісні); міжособистісні; внутрішньогрупові; міжгрупові; міжнародні; за об'єктом соціальних відносин останні можна класифікувати як економічні, політичні, соціокультурні, релігійні, сімейно-побутові тощо; за своєю модальністю, тобто за характером взаємозв'язків між індивідами і групами, соціальні відносини поділяють на відносини співробітництва, взаємної допомоги, суперництва, конфлікту, субординації тощо. В залежності від наявності або відсутності елементів стандартизації і формалізації в соціальних відносинах останні поділяють на офіційні і неофіційні.

Серед соціальних відносин є такі, які можна розглядати в якості базових, таких, що пронизують всі інші. Це *відносини соціальної залежності і влади*. Вони основні в аналізі соціальних структур і процесів, що в них відбуваються.

У усіх сферах суспільства, особливо в політичній, широко поширені і мають важливе значення відносини влади, панування і підкорення. М. Вебер відрізняв відносини влади і підкорення (панування). Для розуміння такої відмінності він в якості прикладу наводив владу крупного банку над тими, хто потребує кредиту, з умовою, коли банк займе монопольне положення на ринку. Ця влада базується на економічній силі. Панування ж, в його розумінні,

передбачає не тільки – як у випадку з економічною владою – принциповий перевіс сил, який можна використати для здійснення власної волі, але і можливість віддавати накази, які беззаперечно виконуються. Панування, відповідно, є таким відношенням між тим, хто управляє, і тим, ким управляють, при якому перший може нав'язувати свою волю шляхом обов'язкових наказів. За М. Вебером, соціальні відносини лежать в основі влади. Влада – це соціальне відношення, яке надає одному суб'єкту головуюче положення порівняно з іншим, це також ієрархічне соціальне відношення, а не властивість суб'єкта або суб'єктів. Для виникнення і тривалого існування системи панування одного насилля замало. Необхідна ще наявність відповідних цінностей, переконань, на яких базується слухняність тих, ким управляють. М. Вебер виходив із конструювання трьох ідеальних чистих типів: традиційного панування; харизматичного панування; легального панування.

Рекомендована література

Основна

1. Бабосов Е. М. Общая социология : учеб. пособие для студентов вузов / Е. М. Бабосов. – 2-е изд., стер. – Мн. : ТетраСистемс, 2004. – С. 351–362.
2. Мертон Р. Непреднамеренные последствия преднамеренного социального действия / Р. Мертон // Социологический журнал. – 2009. – № 2. – С. 5–17.
3. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Г. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – С. 109–125, 187–213.
4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2005. – С. 41–114.

Додаткова

1. Вдовиченко Л. Н. Социальные отношения в турбулентное время / Л. Вдовиченко // Социол. исслед. – 2012. – № 3. – С. 13–16.
2. Вебер М. Основные социологические понятия / Вебер М. // Избранные произведения : пер. с нем. / сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко. – М. : Прогресс, 1990. – С. 602–643.
3. Гарфинкель Г. Исследование привычных оснований повседневных действий / Г. Гарфинкель // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2, № 1. – С. 42–70.
4. Йоас Х. Креативность действия : пер. с нем. / Х. Йоас. – СПб. : Алетейя, 2005. – 320 с.
5. Миллс Ч. Ситуативные действия и словари мотивов / Ч. Миллс // Социологическое обозрение. – 2011. – Т. 10, № 3. – С. 98–109.
6. Тезаурус социологии : темат. слов.-справ. / под ред. Ж. Тощенко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – С. 171–180.
7. Терборн Г. О границах и динамике норм и нормативного действия. Социологическая рефлексия / Г. Терборн // Социологическое обозрение. – 2003. – Т. 3, № 4. – С. 42–56.

8. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии : пер. с фр. / А. Турен. – М. : Научный мир, 1998. – 204 с.

9. Хабермас Ю. Отношения к миру и рациональные аспекты действия в четырех социологических понятиях действия / Ю. Хабермас // Социологическое обозрение. – 2008. – Т. 7, № 1. – С. 3–25.

10. Шюц А. Социальный мир и теория социального действия / А. Шюц // Современная западная социология: хрестоматия : учеб. пособие / авт.-сост. Г. Соколова, Л. Титаренко. – Минск, 2008. – С. 249–256.

Тема 7. Соціальна нерівність, структура та стратифікація

План

1. Рівність і нерівність як предмет теоретичної соціології. Теорії соціальної нерівності.

2. Поняття соціальної структури. Основні елементи соціальної структури (група, клас, прошарок, спільнота).

3. Базові поняття теорії стратифікації.

4. Сутність і функції соціальної стратифікації. Системні характеристики стратифікації.

5. Структуралістський і функціоналістський підходи до соціальної стратифікації. Типи стратифікаційних систем.

Контрольні питання

1) Як співвідносяться між собою біологічна і соціальна нерівність?

2) В чому криється природа соціальної нерівності?

3) Яке пояснення нерівності запропонував Е. Дюркгейм?

4) Поняття соціального класу за К. Марксом та М. Вебером: спільне та особливе.

5) За якими критеріями виділяється соціальний статус?

6) Як співвідносяться поняття «соціальна структура» і «соціальна стратифікація»?

7) У чому полягає сутність функціоналістського підходу до соціальної стратифікації?

8) У чому сутність понять «клас у собі» і «клас для себе» за К. Марксом?

9) У чому полягає сутність структуралістського підходу до соціальної стратифікації?

Теми повідомлень та доповідей

1. Нові соціальні нерівності та особливості їх соціологічної діагностики.

2. Концепція соціальної нерівності за критерієм наявності соціальних ресурсів або різного об'єму капіталів.

3. Наслідувані й «природні», самостійно накопичені соціальні ресурси як критерії соціальної нерівності.

4. Соціологічні концепції середнього класу.
5. Поняття «покоління» в соціологічному теоретизуванні.
6. Основні положення теорії стратифікації П. Сорокіна.
7. К. Девіс і У. Мур про стратифікацію (за роботою «Деякі принципи стратифікації»).
8. Класи і соціальні прошарки в соціологічній теорії: американська і європейська традиції.
9. Е. О. Райт про соціальні класи сучасного західного суспільства.
10. З. Бауман і У. Бек про нову, некласову систему соціальних відмінностей між людьми в постіндустріальному суспільстві.
11. Образ середнього класу в західній і вітчизняній соціології.

Методичні поради

При вивченні зазначеної теми слід звернути увагу на те, що тема рівності і нерівності розглядається, як мінімум, в двох площинах (за П. Штомпокою): 1) в ідеологічній площині – різні ідеології або виправдовували, легітимізували нерівність, або, навпаки, вимагали її усунення (елітарні, егалітарні, мерітократичні); 2) у площині наукового теоретизування – існують різні концепції соціальної нерівності і соціального розшарування, наприклад, функціональна теорія (К. Девіс і У. Мур) і теорія накопичення переваг (наприклад, К. Маркс). Наразі З. Бауман і У. Бек говорять про нову, некласовим систему соціальних відмінностей між людьми в постіндустріальному, постмодерному суспільстві. Сьогодні соціологи вивчають нерівності на основі стилю споживання і стилю життя.

Особливий інтерес соціологів привертають нові соціальні нерівності (за С. Макеєвим): 1) нерівності, пов'язані з тими благами, шансами, можливостями, які не мали місця або значення у минулому, але є важливими та дефіцитними на сьогоднішній день; 2) нерівності за ступенем диференційованості: те, що раніше роз'єднувало, тепер може мати відношення до трьох, чотирьох, п'яти і більше соціальних категорій; 3) нерівності внаслідок нових причин, обумовлених швидким і непостійним соціально-економічним контекстом; 4) нерівності як нові неоднорідності в середині традиційних верств населення – класів (нове розшарування всередині робітничого класу, наприклад), а також різних категорій зайнятого населення або соціально-демографічних категорій (чоловіки і жінки, люди різного віку); 5) модифіковані або тільки ті, які тільки почали модифікуватися, стратифікаційні порядки характеризуються новими режимами відтворення соціального статусу.

При вивченні соціальної структури зверніть увагу на характеристику таких її підструктур, як: соціально-демографічна, соціально-територіальна, соціально-професійна, соціально-класова, соціально-етнічна. *Соціальна стратифікація* – об'єктивна соціальна диференціація і нерівність в суспільстві на основі таких критеріїв, як престиж, дохід, освіта, участь у владних відносинах. У соціальній системі відбувається постійне ранжування соціальних статусів і

соціальних ролей. Соціально-стратифікаційний підхід в соціології ґрунтується на таких принципах: обов'язковості дослідження всіх верств населення; застосування при їх порівнянні єдиного критерію; достатність критеріїв для повного і глибокого аналізу різних соціальних верств суспільства. Параметри, за якими соціологи вивчають соціальну структуру та соціальну стратифікацію, діляться на номінальні і рангові.

Рекомендована література

Основна

1. Вевьєрка М. Формирование различий / М. Вевьєрка // Социол. исслед. – 2005. – № 8. – С. 13–24.
2. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. – М. : Эдиториал, УРСС, 2004. – С. 151–179.
3. Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні : монографія / [Балакірева О. М., Головенько В. А., Дмитрук Д. А. та ін.] ; за ред. канд. соціол. наук О. М. Балакіревої ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – Київ, 2011. – 592 с.
4. Коваліско Н. В. Основи соціальної стратифікації : навч. посіб. / Н. Коваліско. – Львів : Магнолія 2006, 2007. – 328 с.
5. Новые социальные неравенства / под ред. С. Макеева. – Киев : Ин-т социологии НАН Украины, 2006. – 355 с.
6. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2004. – С. 537–560.
7. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества. – М. : Логос, 2008. – С. 347–353, 373–385.

Додаткова

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Бек У. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – С. 111–146.
2. Бурдьє П. Социология социального пространства / Бурдьє П. ; серия: Gallicinium ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Алетейя, Институт экспериментальной социологии, 2007. – 288 с.
3. Вебер М. Основные понятия стратификации / М. Вебер // Социол. исслед. – 1994. – № 5. – С. 147–156.
4. Гофман И. Символы классового статуса / И. Гофман // Логос. – 2003. – № 4–5. – С. 42–52.
5. Дэвис К. Некоторые принципы стратификации / К. Дэвис, У. Мур // Кравченко А. И. Социология. Хрестоматия [для студентов вузов]. – М. : Академия, 1997. – С. 235–243.
6. Куценко О. Д. Общество неравных / О. Д. Куценко. – Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2000. – 316 с.

7. Ленски Г. Статусная кристаллизация: вертикальное измерение социального статуса / Г. Ленски // Социологический журнал. – 2003. – № 4. – С. 126–140.
8. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М. : АСТ, Хранитель, 2006. – 880 с.
9. Патракова А. Л. Структурні складові відчуття місця в соціальній ієрархії / А. Л. Патракова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 3. – С. 119–135.
10. Подольская Е. А. Противоречивость социального статуса современного студента: социологическое измерение / Е. А. Подольская // Ценности и смыслы. Науч. и информ.-аналитич. гуманит. журнал. – 2010. – № 3(6). – С. 79–91.
11. Райт Э. О. Марксистские концепции классовой структуры / Э. Райт // Рубеж. – 2000. – № 15. – С. 36–85.
12. Симончук Е. В. Средний класс: люди и статусы / Е. В. Симончук. – М. : Институт социологии НАН Украины, 2003. – 464 с.
13. Уорнер Л. Социальный статус и социальная структура / Л. Уорнер // Рубеж. – 1997. – № 10–11. – С. 42–57.
14. Хальбвакс М. Социальные классы и морфология / М. Хальбвакс. – М. : Институт экспериментальной социологии. – СПб. : Алетейя. 2000. – 509 с.
15. Шкаратан О. И. Социально-экономическое неравенство и его воспроизводство в современной России / О. И. Шкаратан. – М. : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2009. – 560 с.

Тема 8. Соціальна мобільність

План

1. Соціальна мобільність: поняття, види, канали. Теорія мобільності П. Сорокіна та її розвиток у сучасній теоретичній соціології.
2. Соціальна мобільність і маргінальність.
3. Концепції маргінальності.

Контрольні питання

- 1) Чи пов'язана горизонтальна мобільність зі зміною статусу?
- 2) Чи може соціальна мобільність виступати показником «відкритості» або «закритості» того чи іншого суспільства?
- 3) У чому полягає феномен «нових бідних» в пострадянських країнах?
- 4) На якій стадії економічного циклу виникає багато високостатусних позицій, а на якій – кількість високостатусних позицій скорочується? Як це позначається на соціальній мобільності?
- 5) Які соціальні інститути слід перетворити або створити заново для регулювання висхідної соціальної мобільності?

Теми повідомлень та доповідей

1. Освіта як «соціальний ліфт».
2. Вища школа як канал соціальної мобільності.
3. Роль інституту сім'ї в соціальній мобільності (порівняльний аналіз індустріального і постіндустріального суспільств).
4. Основні маргінальні групи в сучасному українському суспільстві, їх соціологічний портрет.

Методичні поради

Зазначена тема присвячена розгляду соціальних переміщень людей у суспільстві, тобто зміни їх статусу, місця в соціальному просторі. Відомо, що різні типи суспільств різняться своєю відкритістю, можливостями для індивідуальних і групових переміщень. Але переміщення відбуваються, що приковує увагу як науковців (теорія соціальної мобільності), так і пересічних громадян. Так, несподіване піднесення людини або її раптове падіння – сюжет народних казок: хитрий бідняк стає багатієм, бідний принц – королем, Попелюшка виходить заміж за принца і тим самим підвищує свій статус і престиж. Тема соціальної мобільності особливо привертає увагу соціологів під час глибоких трансформацій у суспільстві

Класичною роботою в галузі соціальної мобільності є робота П. Сорокіна «Social Mobility, Its Forms and Fluctuation» (1927). Дослідженнями соціальної мобільності займалися такі вчені як Е. Гідденс, П. Блау, О. Д. Данкэн, С. М. Липсет, Р. Бендикс, Р. Еріксон, Дж. Голдторп, Дж. Уррі, С. Макеев, Н. Коваліско та ін.

Існує два основних типи соціальної мобільності: горизонтальна і вертикальна. Під горизонтальною соціальною мобільністю або переміщенням, мається на увазі перехід індивіда або соціального об'єкта з однієї соціальної групи в іншу, розташовану на одному і тому ж рівні. Під вертикальною соціальною мобільністю розуміються ті відносини, які виникають при переміщенні індивіда або соціального об'єкта з одного соціального шару в іншій. Вертикальна мобільність безпосередньо пов'язана з нерівностями, що існують у суспільстві. У залежності від напрямку переміщення існує два типи вертикальної мобільності: висхідна і спадна, тобто соціальне піднесення і соціальний спуск. У відповідності з природою стратифікації є висхідні і низхідні течії економічної, політичної і професійної мобільності, не кажучи вже про інші менш важливі типи.

Висхідні течії існують в двох основних формах: проникнення індивіда з нижнього шару в існуючий більш високий прошарок; або створення індивідами нової групи і проникнення всієї групи в більш високий прошарок на рівень з вже існуючими групами цього прошарку (управлінська/менеджерська еліти на рівні з власниками-найвищий прошарок). Відповідно і спадні течії також мають дві форми: перша полягає в падінні індивіда з більш високої соціальної позиції на більш низьку, не руйнуючи при цьому вихідної групи, до якої він раніше

належав, інша форма проявляється в деградації соціальної групи в цілому, в пониженні її рангу на тлі інших або в руйнуванні її соціальної єдності.

Соціальна мобільність може бути двох видів: мобільність як добровільне переміщення або циркуляція індивідів у рамках соціальної ієрархії; мобільність, продиктована структурними змінами (наприклад, індустріалізацією і демографічними факторами). Крім цього, соціальна мобільність може бути класифікована на основі інших ознак: добровільна, вимушена; зовнішня, внутрішня; кваліфікаційна; міжпоколінна, всередині покоління. організована, неорганізована; територіальна; галузева; між альтернативними галузями. Показниками мобільності є: 1) швидкість мобільності – кількість ступенів ієрархічної сходи, прохідних індивідом чи групою за певний час; 2) об'єм мобільності – число індивідів, які брали участь у соціальній мобільності протягом певного часу; 3) для територіальної мобільності: обсяг і структура міграції, імміграції, еміграції.

Основні фактори групової мобільності: науковий-технічний прогрес; ступінь відкритості суспільства; війни; соціальні революції, в тому числі зміни самої шкали стратифікації; економічний спад, криза; зміна або внесення змін до конституції; рівень народжуваності в різних стратах; зміна політичних режимів. Групова мобільність може охопити цілу соціальну категорію: сільське населення в період модернізації; мобільність цілого покоління, коли, як правило для молоді, відкриваються нові перспективи. Основні фактори індивідуальної мобільності: ступінь мотивованості, свідомі зусилля; статус сім'ї; освіта, професія; політичні переконання; соціальна-демографічні характеристики; ціннісні орієнтації.

Там, де є мобільність, існують і групи маргіналів, соціальний статус яких певний час є невизначеним. Спробуйте навести приклади маргінальності груп (маргінальних груп) в сучасному українському суспільстві. Взагалі будь-яка група має риси перехідності. Тому сама категорія маргінальності набуває особливого значення тоді, коли мова йде про суттєві відмінності і суперечливі риси. В іншому випадку маргінальність може спричиняти конфліктність суб'єкта, невизначеність і непослідовність його поведінки, відсутність у нього чітких цінностей.

Рекомендована література

Основна

1. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 654 с.
2. Сорокин П. А. Социальная мобильность : пер. с англ. / П. Сорокин. – М. : Academia; LVS, 2005. – 588 с.
3. Черниш Н. Соціологія : підруч. за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – 5-те вид., перероб. і доп.. – Київ : Знання, 2009. – 468 с.

4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2008. – С. 356–362.

Додаткова

1. Гусев А. Андеркласс и маргинальность: сравнительный анализ современных теорий и Чикагской концепции / А. Гусев // Социологическое обозрение. – 2006. – Т. 5, № 1. – С. 102–113.

2. Оксамитна С. Суб'єктивне сприйняття соціальної мобільності: досвід міжнародного дослідження та тенденції в Україні / С. Оксамитна // Наукові записки НаУКМА. – 2010. – Т. 109. Соціологічні науки. – С. 5–12.

3. Подвижность структуры: современные процессы социальной мобильности / С. Макеев, И. Прибыткова, Е. Симончук и др. – Киев : ИС, 1999. – 203 с.

4. Попова И. П. Эволюция понятия маргинальности в истории социологии / И. П. Попова // Маргинальность в современной России. Коллективная монография. – М. : МОНФ, 2000. – С. 7–45.

5. Урри Дж. Социология за пределами обществ: виды мобильности для XXI столетия : пер. с англ./ Урри Дж. ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – С. 17–18.

6. Шкаратан О. И. Ожидания и реальность. Социальная мобильность в контексте проблемы равенства шансов / О. И. Шкаратан // Общественные науки и современность. – 2011. – № 1. – С. 5–24.

7. Юдина Т. Н. Миграция: словарь основных терминов / Т. Н. Юдина. – М. : Академический Проект, 2007. – 472 с.

МОДУЛЬ 3. КУЛЬТУРА ТА ОСОБИСТІТЬ

Тема 9. Культура як соціальний феномен

План

1. Поняття культури та особливості її дослідження в соціології.
2. Структура і функції культури.
3. Види культури.
4. Елементи культури та культурні універсалії.

Контрольні питання

- 1) Чому культура як явище вважається надприродним?
- 2) Які існують основні концепції культури в соціології?
- 3) У чому полягає соціологічний підхід до вивчення культури?
- 4) Як співвідносяться поняття «культура» та «цивілізація»?
- 6) За якими критеріями та які саме можна виділити види культур?
- 7) Якими є основні елементи культури?

8) Що таке культурні універсали?

9) Як співвідносяться культура особистості та культура групи, суспільства в цілому? Чи є культура суспільства сумою індивідуальних культур його членів?

Теми повідомлень та доповідей

1. Поняття культурно-історичного типу та його евристичний потенціал в соціологічній науці.
2. Висока культура: визначення, характеристики, приклади у сучасному українському суспільстві.
3. Масова культура: характеристики, приклади у сучасному українському суспільстві.
4. Сучасний медіа-простір та культура: особливості взаємодії та приклади взаємного впливу.

Методичні поради

Вивчення цієї теми слід розпочинати з ознайомлення з такими поняттями, як: «культура», «цінності», «норми», «традиції», «звичаї», «субкультура», «контркультура». Слід зрозуміти та запам'ятати, що культура не є соціальним інститутом! Культура є явищем, що відображує якісну сторону того чи іншого інституту. Наприклад, є політична культура (інститут політики), економічна культура (інститут економіки), наукова та академічна культура (інститути науки та освіти) та ін.

Іншими словами, культура дає якісну характеристику суспільства, виражає міру його прогресу, рівень і міру досягнутого в плані опанування сил природи і своїх власних соціальних зв'язків і відносин. Це відноситься до всіх типів, видів культури, її проявів. Під культурою завжди мають на увазі явища, процеси, відносини, які якісно відрізняють суспільство, людину від природи, є результатом соціальної взаємодії.

Культура – поняття складне, та багатогранне. У широкому сенсі культура розглядається як соціальний механізм взаємодії (методи, способи, зразки, засоби взаємодії) особистості, групи, спільноти з місцем існування, що забезпечує передачу досвіду та розвиток перетворюючої діяльності. У вузькому сенсі культура – це цінності, переконання, зразки, норми поведінки, притаманні певній соціальній групі, певному суспільству. Культурою є не самі по собі цінності, норми, а цінності, норми як способи, що забезпечують підтримку діяльності та її розвиток.

Залежно від рівня, масштабів, форм соціальної взаємодії розрізняють типи, види і форми культури. Так, кожне конкретне суспільство створює протягом всієї своєї історії власну суперкультуру, яка передається з покоління в покоління. Соціальні спільноти виробляють свою культуру. Кожен вид діяльності також пов'язаний з формуванням відповідного виду культури і т. ін. Тому поряд з загальнолюдською культурою і домінуючою суперкультурою

виділяються субкультури – моделі переконань, цінностей, норм, зразків поведінки, характерних для тієї чи іншої соціальної спільності (наприклад, професійна, національна, конфесійна субкультури).

Існують різні методологічні підходи до соціологічного аналізу культури, такі як функціональний, конфліктний, ідеалістичний підхід (О. Шпенглер), реалістичний (Е. Тайлор), фрейдистський (З. Фрейд), аксіологічний (П. Сорокін) та ін. Розкрийте їх ні переваги та обмеження.

У процесі свого реального функціонування в суспільстві культура постає як багатогранна ціннісно-нормативна система символів, знань, ідей, цінностей, норм, зразків поведінки, які регулюють поведінку індивідів і соціальних груп. Але за цією системою криється творчо перетворююча діяльність людини, спрямована на створення, розповсюдження, споживання, (засвоєння) духовних і матеріальних цінностей. Разом з тим культура це не взагалі свідомість, не просто ряд духовних елементів (уявлення, знання, переконання, цінності, норми та ін.), А спосіб, метод ціннісного освоєння дійсності. Це вміння та навички застосування знань, норм і т. д. Це те, що втілюється в практичній діяльності, в стійких, повторюваних зразках і моделях діяльності.

Тема культури актуальна для сучасної України, адже соціологічні моніторинги, які проводяться Інститутом соціології НАН України, свідчать про те, що в культурній сфері сучасного українського суспільства є низка проблем. Спробуйте їх окреслити і проаналізувати.

Рекомендована література

Основна

1. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2004. – С. 330–354.
2. Ручка А. О. Культура / А. О. Ручка // Соціологія : навч. посіб. / за ред. С. Макеева. – 4-те вид., перероб. і доп. – Київ : Т-во «Знання», КОО, 2008. – С. 106–138.
3. Черниш Н. Й. Соціологія : підруч. за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Й. Черниш. – 5-те вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2009. – С. 278–314.
4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2008. – С. 241–270.
5. Уайт Л. А. Символ: фундаментальный элемент культуры / Л. А. Уайт // Человек и общество. Хрестоматия / под ред. С. Макеева. – Киев : Ин-т социологии НАН Украины, 1999. – 272 с.

Додаткова

1. Асп Э. Введение в социологию : пер. с фин. / Э. Асп. – СПб. : Алтея, 1998. – С. 111–116.

2. Гофман А. Б. Социальное, социокультурное, культурное. Историко-социологические заметки о соотношении понятий общество и культура / А. Б. Гофман // Социологический ежегодник 2010 / ред. и сост. Н. Е. Покровский, Д. В. Ефременко. – М. : ИНИОН РАН ; каф. общей социологии ГУ Высшей школы экономики, 2010. – С. 185–198.
3. Ильин А. Н. Массовая культура и субкультуры современного общества: специфика соотношения / А. Н. Ильин // Общественные науки и современность. – 2011. – № 4. – С. 167–176.
4. Контексты современности – 1: актуальные вопросы общества и культуры в западной социальной теории. Хрестоматия [Электронный ресурс] : пер. с англ. и нем. – 2-е изд. пер. и доработ. – Казань : Изд-во Казанского университета, 2000. – 176 с. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/text/19154898/>
5. Манхейм К. Избранное: Социология культуры / К. Манхейм. – М. : СПб. : Университетская книга, 2000. – 501 с.
6. Ручка А. О. Концепт «субкультура» та його застосування в соціології / А. О. Ручка // Нова соціокультурна реальність в Україні: теорія, методологія, практика. – Київ : ДАКККіМ, 2008. – С. 14–20.
7. Сорока Ю. Г. Свої, чужі, різні: соціокультурна перспектива сприйняття Іншого : моногр. / Ю. Г. Сорока. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 332 с.
8. Сорокин П. Кризис нашего времени. Социальный и культурный обзор / П. Сорокин. – М. : ИСПИ РАН, 2009. – 388 с.
9. Субкультурна варіативність українського соціуму / НАН України, Ін-т соціології ; Л. Аза, І. Бекешкіна, О. Вишняк та ін. ; за ред. Н. Костенко, А. Ручки. – Київ : Ін-т соціології НАНУ: ТОВ «Полігр. центр «Фоліант», 2010. – 287 с.

Тема 10. Соціалізація як процес становлення особистості, її долучення до культурних норм та цінностей суспільства

План

1. Поняття особистості в соціології. Соціальна роль особистості. Статусний портрет людини. Соціально-демографічні статуси.
2. Проблема соціалізації в соціології. Основні теорії соціалізації.
3. Етапи, фази, агенти, суб'єкти, інститути соціалізації.
4. Поняття «невдалої» соціалізації за П. Бергером і Т. Лукманом.

Контрольні питання

- 1) У чому полягає специфіка соціологічного підходу до особистості?
- 2) Чим обумовлена необхідність соціалізації – біологічною конституцією людини чи соціальними причинами?
- 3) У чому полягає сутність концепції Е. Дюркгейма про соціалізуючу роль суспільства?

- 4) Хто є «значущим іншим» у теорії соціалізації Дж. Міда?
- 5) Якою є соціалізуюча роль ідентифікації й узагальненого іншого?
- 6) Якими є основні етапи соціалізації особистості?
- 7) У чому полягає роль таких агентів соціалізації як батьки та родичі, вихователі та вчителі, друзі?
- 8) В чому полягає різниця понять «агент соціалізації» та «суб'єкт соціалізації»?
- 9) Який інститут є найбільш важливим на етапі первинної соціалізації?
- 10) Який зміст вкладається в такі поняття: «повна соціалізація», «неповна соціалізація», «часткова соціалізація», «актуальна соціалізація», «адекватна соціалізація», «неперервна соціалізація», «невдала соціалізація»?
- 11) Що таке ресоціалізація та чим обумовлений цей процес?
- 12) Що таке контрсоціалізація? За яких умов вона поширюється в суспільстві?

Теми повідомлень та доповідей

1. Особистість як соціологічна категорія.
2. Соціалізація як процес становлення особистості.
3. Етап первинної соціалізації: вікові межі, агенти, суб'єкти, інститути.
4. Етап вторинної соціалізації: вікові межі, агенти, суб'єкти, інститути
5. Характерні ознаки сучасної особистості за П. Штомпкою.

Методичні поради

При вивченні теми слід звернути увагу на розмежування таких понять, як: «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність», вміти виокремлювати власне соціологічний зміст поняття «особистість». Неможливо аналізувати соціальні процеси, функціонування і розвиток соціальних систем, не звертаючись до дослідження сутності особистості як суб'єкта соціальної поведінки та суспільних відносин, не вивчаючи потреби, інтереси, духовний світ особистості, не аналізуючи складні і різноманітні її зв'язку з соціальною мікро - і макросередовищем.

Вивчення особистості вимагає виявлення її різноманітних соціальних зв'язків із суспільством, його елементами (соціальними групами, інститутами, організаціями, цінностями тощо). Насамперед, необхідно з'ясувати положення особистості в системі соціальних спільнот, яке розкривається через поняття статусу, соціальних ролей і того, як вона ці ролі виконує. Соціолог вивчає особистість як елемент соціального життя, розкриває механізм її становлення під впливом соціальних факторів, механізм зворотного впливу на соціальний світ, її участь у зміні та розвитку суспільних відносин.

Слід підкреслити, що соціалізація має складну природу, всілякі види і форми. Дайте визначення основних видів і форм соціалізації, таких як: «поріг соціалізації», «повна соціалізація», «неповна соціалізація», близька до часткової соціалізації так звана «однобічна соціалізація», «актуальна

соціалізація», «адекватна соціалізація», «безперервна соціалізація», «зворотна соціалізація». Особливістю соціалізації є те, що, як правило, вона консервативна і відображає вже минуле знання. У силу консерватизму соціалізація завжди декілька відстає від актуальних потреб часу і життя. І лише небагато людей уміють так актуалізувати свої знання, що це дає їм можливість вирішувати насущні проблеми. Зазвичай такі люди досягають великих успіхів в політиці, бізнесі.

Соціалізація – це процес становлення особистості, засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, властивих даному суспільству, соціальній групі. Соціалізація не тільки дає нам можливість спілкуватися між собою за допомогою освоєних соціальних ролей, вона також забезпечує збереження суспільства. Хоча кількість його членів постійно змінюється, соціалізація сприяє збереженню самого суспільства, прищеплюючи новим громадянам загальноприйнятні ідеали, цінності, зразки поведінки. Соціалізація пояснює те, яким чином людина з істоти біологічної перетворюється на істоту соціальну. Вона як би ілюструє на індивідуальному рівні те, що відбувалося з суспільством на колективному. Адже людина, дорослішаючи, в максимально стислий час проходить ті ж самі етапи, які пройшло суспільство за період своєї культурної еволюції і які пройшов людський рід за роки своєї біологічної еволюції. Уважно прослідкуйте основні фази соціалізації. Процес соціалізації проходить фази, які називають ще основними стадіями життєвого циклу: дитинство і юність (від 1 року до 18 років) – підготовка до активного трудового періоду; зрілість (18–60 років) – активний трудовий період; старість (60 років і старше) – вихід з активного трудового періоду

Взагалі виділяють два основні етапи соціалізації: етап первинної та етап вторинної соціалізації. Слід уявити, що ці етапи не мають визначених вікових чи будь-яких інших обмежень. Відрізняються ці етапи завдяки специфіці найвпливовіших агентів та суб'єктів. Етап первинної соціалізації характеризується, так би мовити, «моноагентністю» (здебільшого це батьки та деякі інші родичі, в окремих випадках – вихователі, репетитори, няні). Етап вторинної соціалізації характеризується поліагентністю, окрім батьків значущості набирають, друзі та товариші, вчителі, викладачі, «кохані», ЗМІ, мережеві (Інтернет) агенти та інші. При цьому, агенти первинної соціалізації можуть повністю або частково втратити свій соціалізуючий вплив, але необов'язково. Найбільш важливою є первинна соціалізація, оскільки вторинна соціалізація є похідною від первинної.

Характер соціалізації визначається типом суспільства, в межах якого вона здійснюється. В демократичному суспільстві соціалізація орієнтована на гуманістичні цінності та ідеали, а в тоталітарному суспільстві – має принципово інший характер. Кожний індивід народжується в об'єктивній соціальній структурі, в межах якої він зустрічає «значимих інших», які відповідають за його соціалізацію. Дитина приймає ролі й настанови «значимих інших», тобто інтерналізує (засвоює) їх робить своїми власними.

Рекомендована література

Основна

1. Асп Э. Введение в социологию : пер. с фин. / Асп Э. – СПб. : Алтея, 1998. – С. 144–147.
2. Бергер П. Общество в человеке / Бергер П. // Кравченко А. И. Социология. Хрестоматия для вузов / Кравченко А. И. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2002. – С. 527–545.
3. Кон И. С. Люди и роли / Кон И. С. // Кравченко А. И. Социология. Хрестоматия для вузов / Кравченко А. И. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2002. – С. 545–560.
4. Кравченко А. И. Социология : учеб. для вузов / Кравченко А. И. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический Проект, 2001. – С. 289–301.
5. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2004. – С. 455–503.
6. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2008. – С. 407–435.

Додаткова

1. Абдикеров Г. О. Евразийская ментальность как основа создания интегральной модели социализации личности / Г. О. Абдикеров // Социол. исслед. – 2009. – № 9. – С. 42–47.
2. Дементьева И. Ф. Социализация детей в семье: теории, факторы, модели / И. Ф. Дементьева. – М. : Генезис, 2004. – 232 с.
3. Кон И. С. Мужчина в меняющемся мире / И. С. Кон. – М. : Время, 2009. – 496 с.
4. Отцы и дети: Поколенческий анализ современной России / сост. Ю. Левада, Т. Шанин. – М. : НЛЮ, 2005. – 328 с.
5. Солодникова И. В. Социализация личности: сущность и особенности на разных этапах жизни / И. В. Солодникова // Социол. исслед. – 2007. – № 2. – С. 32–39.

Тема 11. Соціальний контроль та девіація

План

1. Соціальний контроль: поняття, значення, умови функціонування.
2. Функції соціального контролю.
3. Форми і види соціального контролю. Легітимізація соціального контролю. Соціальний контроль і влада.
4. Поняття девіації. Соціологічні пояснення девіації.
5. Соціальні відхилення та їх види. Функції девіації. Соціальні наслідки девіації. Соціальні патології.

Контрольні питання

- 1) Чому соціальний контроль розглядається як «фундамент» соціальної стабільності?
- 2) Які функції виконує соціальний контроль щодо суспільства?
- 3) Яку роль у здійсненні соціального контролю відіграють норми, санкції і влада?
- 4) Хто є агентами соціального контролю?
- 5) У чому полягає сутність поняття «легітимність соціального контролю»?
- 6) Які соціальні інститути здійснюють формальний контроль?
- 7) У чому полягає сутність формальних санкцій соціального контролю?
- 8) Чому конформізм є метою соціального контролю, але не є метою соціалізації?
- 9) Як співвідносяться поняття «девіація», «порядок», «девіантна поведінка» в соціологічному знанні?
- 10) Як змінювався обсяг і зміст поняття девіантної поведінки протягом історії вивчення феномену девіації?
- 11) У чому полягає внутрішня суперечність і евристичний потенціал моделей аномії Е. Дюркгейма і Р. Мертона?
- 12) Якими є основні положення концепції Р. Мертона про види адаптації у суспільстві?
- 13) Яким чином пов'язана соціальна девіація і соціальна нерівність?

Теми повідомлень та доповідей

1. Різноманіття форм соціальної девіації.
2. Інтернет-залежність та кіберзлочинність як сучасні форма девіації.
3. Поняття соціального контролю у концепції М. Фуко.
4. Переваги і недоліки соціобіологічних і психологічних концепцій злочинності.
5. Деліквентна субкультура і «девіантна кар'єра». Концепція девіантної кар'єри (Г. Беккер).
6. Теорія стигматизації (І. Гофман) і соціологічне вивчення девіації.
7. Алкоголізм в сучасному суспільстві: тенденції та соціальні наслідки.

Методичні поради

Соціальний контроль – це соціальний процес і механізм спостереження (нагляду) з метою забезпечення функціонування соціальної системи відповідно до прийнятих норм, а також підтримка соціально прийнятних зразків поведінки.

На думку більшості дослідників, соціальний контроль досягається поєднанням таких елементів: слухняності (compliance), примусу, дотримання соціальних цінностей. Т. Парсонс визначив соціальний контроль як процес протидії девіантній поведінці і підтримки соціальній стабільності, здійснюваний за допомогою накладення санкцій. Т. Парсонс включає в «функціональні передумови» суспільства поряд із задоволенням біологічних і

психологічних потреб членів даного суспільства і ефективну діяльність органів соціального контролю, що виховують індивідів відповідно до пануючих в даному суспільстві норм, у зв'язку з чим індивіди виконують визначені суспільством ролі і завдання. Для М. Фуко важливе поняття соціального контролю, він вивчав те, яким чином індивіди дисциплінуються і регулюються за допомогою нагляду, а також влада експертного знання і інших регулюючих структур.

Соціальний контроль як особливий механізм соціальної регуляції поведінки і підтримки громадського порядку включає три елементи: норми, санкції і владу. Норми – формальні і неформальні приписи того, як треба поводитися в суспільстві, ідеальні зразки (стандарти), що приписують поведінку в конкретних ситуаціях. Норми виконують свої функції залежно від того, в якій якості вони себе проявляють: як стандарти поведінки (обов'язки, правила); як очікування відповідної поведінки (реакції інших людей). Соціальні норми в суспільстві регулюють загальний хід процесу соціалізації; інтегрують індивідів в групи, а групи – в соціум; контролюють поведінку, що відхиляється; служать зразками, еталонами поведінки. Санкції поряд з цінностями відповідальні за те, щоб люди виконували соціальні норми.

Існує два види контролю: формальний і неформальний. Особи, що виконують функції формального контролю, називаються агентами соціального контролю. Зосередьте увагу на таких поняттях, як зовнішній контроль, неформальний контроль, формальні позитивні санкції, неформальні позитивні санкції, формальні негативні санкції, неформальні негативні санкції. Мовою нормативних розпоряджень перекладається все, що так чи інакше, цінується суспільством. Цінності мають дві форми – внутрішню і зовнішню. Перша отримала в соціології спеціальну назву – ціннісні орієнтації, друга зберегла за собою загальну назву цінності. У другому, ширшому значенні цінності мають загальну підставу з нормами.

По відношенню до суспільства соціальний контроль виявляє дві основні функції: охоронну і стабілізуючу. Соціальний контроль – фундамент суспільної стабільності. Соціальні норми – перший важливий засіб забезпечення соціальної стабільності і для суспільства, і для влади. Контроль за виконання соціальних норм – друге. Контроль складається не лише з системи заохочень і покарань (санкцій), але і реальних дій відповідних соціальних і державних інститутів.

Конформізм – це тип соціальної поведінки, що характеризує пристосовництво, пасивне прийняття існуючого порядку, пануючих думок, відсутність власної позиції, безпринципне і некритичне дотримання будь-якого зразку, що володіє найбільшою силою тиску (думці більшості, визнаному авторитету, традиціям і тому подібне), податливість особи реальному або уявному тиску соціальної групи. Конформізмом – це зовнішня згода із загальноприйнятим порядком, оскільки внутрішньо індивід може залишатися незгодним з ним, не ставлячи нікого в до відома про це. Конформізм – мета

соціального контролю, але не мета соціалізації, бо остання передбачає внутрішню згоду, «прийняття» загальноприйнятих норм.

Соціологи розрізняють два основні процеси соціального контролю: (а) інтеріоризація норм і цінностей; (б) застосування санкцій відносно правопорушників і актів непокори або позитивних – що винагороджують конформну поведінку, або негативних – що карають непокору «неформальними» засобами («догана», осміяння, остракізм), аж до «формальних» (презирство, тюремний вирок, страта). Однак наразі все частіше говорять про декілька способів соціального контролю: 1) соціальний контроль через соціалізацію (він передбачає, що агенти і інститути соціального контролю виконують дві основні функції: а) навчання (культурним нормам і образам поведінки); б) контроль за тим, наскільки міцно, глибоко і правильно освоєні соціальні норми і ролі); 2) соціальний контроль через груповий тиск; 3) соціальний контроль через примус.

Існують також самоконтроль або внутрішній контроль – це форма соціального контролю, спрямована на себе. На відміну від внутрішнього самоконтролю зовнішній контроль здійснюється соціальними і соціально-політичними інститутами, що гарантують дотримання загальноприйнятих норм поведінки громадян і виконання ним законів, тому соціальний контроль придбав інституційну і легітимну підтримку. Формальний контроль здійснюють такі соціальні інститути сучасного суспільства, як суди, система освіти, армія, засоби масової інформації, політичні партії, урядові установи та ін. Поміркуйте над тим, яку роль в системі соціального контролю відіграє громадська думка як соціальний інститут.

Зверніть увагу на те, що ефективність соціального контролю залежить від оцінки суспільством або групою значимості існуючих норм; від ступеня доступності соціально значимих ресурсів; від результатів соціалізації; від міри інтеграції суспільства і рівня його інституціоналізації. При цьому посилення негативних санкцій не призводить до однозначного підвищення ефективності соціального контролю, по що свідчить статистика правопорушень. Акцент доцільно робити на запобіжних (профілактичних) заходах.

Сконцентруйте увагу на соціологічному поясненні девіації. Девіантність – це поведінка, що порушує загальноприйняті в даному суспільстві норми і правила. Самі по собі норми нічого не контролюють: поведінку одних людей контролюють інші люди, спираючись на норми, які, як очікується, дотримуватимуться всіма. Дотримання норм, як і виконання санкцій, робить поведінку передбаченою. Соціальна девіація (відхилення) – це поведінка, що виходить за рамки норми (як в позитивну, так і в негативну сторону). Увага дослідників все-таки частіше звернена на негативну поведінку, оскільки така поведінка створює проблеми для суспільства. Відхилення – це те, що суспільство в даний момент вважає відхиленням, тобто це багато в чому соціальна домовленість. На сьогодні основні теорії та концепції девіації умовно можна розділити на біологічні, психологічні і соціологічні. Соціальна девіація

виконує такі функції: підтверджує культурні цінності і норми; уточнює межі дозволеного; спонукає до соціальних змін; реакція на девіацію об'єднує людей. Соціальна девіація виконує як позитивні, так і негативні функції. Без девіації неможливий розвиток (конфліктна теорія).

Соціальні патології – найбільш небезпечні форми відхилення. До них відносять злочинність, кілерство, кіднепінг, тероризм і екстремізм, алкоголізм, наркотизацію населення і особливо дітей та підлітків, самогубства. Особливо слід сказати про таке явище, як стигма (Ф. Таненбауман, Г. Беккер, Е. Лемерт), що називається по-різному: теорія лейблів, таврування, наклеювання ярликів. Стигматизація є соціальною реакцією на відхилення (девіацію).

Рекомендована література

Основна

1. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. – М. : Эдиториал, УРСС, 2004. – С. 92–118.
2. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – С. 387–418, 492–504.
3. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Г. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2004. – С. 387–435.
4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка – М. : Логос, 2008. – С. 283–323.

Додаткова

1. Бойко Н. Л. Социальный контроль и демократизация общества / Н. Л. Бойко. – Киев : Институт социологии НАН Украины, 2008. – 272 с.
2. Девиантное поведение и интернет (опыт социологического анализа) : сб. науч. ст. / под ред. М. Поздняковой и Л. Карнаушенко. – М. : Изд-во Института социологии РАН, 2008. – 184 с.
3. Позднякова М. Е. Влияние Интернет-сообществ на распространение девиантных форм поведения в современной России (на примере наркотизма) / М. Е. Позднякова // Россия реформирующаяся. Ежегодник / отв. ред. М. Горшков. – Вып. 8. – М. : Институт социологии РАН, 2009. – С. 128–149.
4. Рущенко І. П. Соціологія злочинності / І. П. Рущенко. – Харків : Національний ун-т внутрішніх справ, 2001. – 370 с.
5. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М. : Республика, 1994. – 447 с.
6. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / пер. с фр. В. Наумова ; под ред. И. Борисовой / М. Фуко. – М. : Ad Marginem, 1999. – 480 с.

МОДУЛЬ 4. СУСПІЛЬСТВО ЯК ДИНАМІЧНА СИСТЕМА

Тема 12. Соціальні зміни: поняття, типи та моделі

План

1. Перманентна змінність як характеристика сучасного суспільства.
2. Соціальні зміни і соціальний розвиток.
3. Різновиди соціальних змін.
4. Зміни як плинність часу. Час серед фундаментальних особливостей суспільних явищ.

Контрольні питання

- 1) Що таке соціальні зміни?
- 2) Чи може соціальний рухатися за негативним для суспільства та людства вектором?
- 3) У чому різниця між еволюцією та революцією?
- 4) У чому сутність процесів вестернізації та транзиту?
- 5) Чи є сучасне українське суспільство таким, що вестернізується чи перебуває у стані транзиту?
- 6) У чому сутність поняття «трансформація»? Чим трансформація відрізняється від модернізації, реформування та інших процесів соціальних змін?
- 7) Чи є сучасне українське суспільство таким, що трансформується?

Теми повідомлень та доповідей

1. Суспільство як система, що постійно змінюється. Сучасні тлумачення стану стабільності суспільства.
2. Еволюція як процес соціальних змін за Т. Парсонсом.
3. Циклічна теорія П. Сорокіна.
4. Революція як процес соціальних змін.
5. «Циклічні» теорії соціальних змін.
6. Реформування та модернізація як процеси соціальних змін.
7. Соціетальна трансформація: поняття та сутність процесу (за Т. Заславською).
8. Глобалізація як тенденція розвитку людства.
9. Теорія соціальних змін: анотація на книгу П. Штомпки.

Методичні поради

В процесі вивчення зазначеної теми студентам слід уявити, що найбільш загальними в ряду понять, які визначають соціальні зміни, є наступні: «розвиток» (прогрес і регрес), «еволюція» і «революція», «циклічність». Розвиток соціальної системи, по суті, є зміною її властивостей, викликаною

зміною властивостей складових цієї системи. Розвиток соціальної системи (як і більшості інших систем) може відбуватися еволюційно (лінійно), революційно (стрибокподібно), циклічно (рекурсивно, хвилеподібно). Лінійний, односпрямований розвиток зазвичай буває кумулятивним: він розуміється, як зростання або накопичення чогось (населення, обсягу виробництва тощо). Прикладом такого процесу є еволюція. *Еволюція суспільства* – внутрішньо єдина система поступових соціальних змін. Необхідно запам'ятати, що лінійний процес соціального розвитку може мати і зворотний напрямок – спадний, що супроводжується занепадом суспільства. Такий тип змін американський антрополог К. Гірц відзначив терміном «інволюція». Прикладом можуть виступити суспільства, в яких зростання чисельності населення супроводжується зниженням добробуту на душу населення. *Соціальна революція* – швидкі, фундаментальні, нерідко, насильницькі зміни, що відбуваються в політичних інститутах (політиці уряду), соціальному ладі, соціальній структурі, способах діяльності, на рівні системи цінностей суспільства (за С. Хантінгтоном). Коли йдеться про циклічність змін, що відбуваються в суспільстві, мається на увазі послідовне проходження суспільством певних стадій. Наприклад, сільськогосподарське життя носить сезонний, циклічний характер, оскільки визначається природними циклами: час сівби і час збору врожаю – зліт активності, зима – час спаду активності, відсутності роботи; наступного року все повторюється. Циклічні зміни відбуваються в соціальному, економічному, політичному житті суспільства, де періоди підйому правильно чергуються з періодами занепаду (наприклад, хвилі демократизації суспільства за С. Хантінгтоном, З. Бжезинським та ін.). У довгостроковій соціальній перспективі циклічні зміни пов'язані з розквітом і занепадом історично конкретних цивілізацій.

Слід розрізнити реформування та модернізацію. *Реформування* – значні, суттєві зміни в механізмі функціонування того чи іншого соціального об'єкта, кардинальне перетворення, перш за все, його форми, здійснюване, найчастіше, законодавчим шляхом; при цьому зміни, як правило, мають локальний характер. *Модернізація* – процес соціальних змін, в результаті яких «традиційні» суспільства перетворюються на «сучасні».

Соціальна трансформація передбачає глибинні якісно-кількісні зміни-перетворення структур і форм суспільства або окремих його підсистем, що можуть відбуватися як хаотично. Окремими видами соціальних змін є глобалізація і вестернізація. *Глобалізація* – процес якісних змін, перетворення світового простору (політичного, економічного, культурного) в єдину зону, що супроводжується виробленням загальних політичних, економічних, культурних і ціннісних стандартів; процес зростаючого впливу різних чинників міжнародного значення (наприклад, тісних економічних і політичних зв'язків, культурного та інформаційного обміну) на соціальну дійсність в окремих країнах. Найпотужнішим фактором глобалізації є економічний фактор, який виявляє себе в наявності транснаціональних корпорацій, що діють одночасно в

багатьох країнах і використовують нові історичні умови в своїх інтересах. У якості такого собі «побічного наслідку» глобалізаційних процесів може розглядатися *вестернізація* – повна або часткова переорієнтація суспільства на нові «стандарти», пов'язана з повним або частковим запозиченням моделі англо-американського чи західноєвропейського способу життя в області економіки, політики, освіти і культури; ненасильницьке впровадження норм і цінностей західних країн, підтримуване і кероване соціальною елітою.

Рекомендована література

Обов'язкова

1. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – С. 590–608.
2. Козырев Г. И. Социальные процессы и изменения / Г. И. Козырев // Социол. исслед. – 2005. – № 3. – С. 113–119.
3. Терборн Г. Глобализация и неравенство: проблемы концептуализации и объяснения / Г. Терборн // Социологическое обозрение. – 2005. – Т. 4, № 1. – С. 31–62.
4. Турен А. Социальные изменения двадцатого столетия / А. Турен // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2, № 4. – С. 49–54.
5. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; [Пер. с англ.]; под. ред. В. А. Ядова. – М. : Аспект-пресс, 1996. – 416 с.

Додаткова

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства : пер. з англ. / З. Бауман. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 110 с.
2. Бевзенко Л. Глобалізаційні ризики та надії в уявленнях українців / Л. Бевзенко // Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2003. – С. 215–227.
3. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; [пер. с нем. Седельник В., Федорова Н., Филиппов А.]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 383 с.
4. Бек У. Что такое глобализация? : [пер с нем.] / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
5. Бурлацкий Ф. М. Реформы и реформаторы: Надежды и иллюзии / Ф. М. Бурлацкий. – М. : Собрание, 2008. – 319 с.
6. Головаха Є. Соціальні зміни в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» / Є. Головаха, А. Горбачик. – Київ : ІС НАНУ, 2008. – 132 с.

7. Модернизация, культурные изменения и демократия. Последовательность человеческого развития / Р. Инглхарт, К. Вельцель ; пер. с англ. Коробочкина М. ; ред. Кузнецов Ю. – М. : Новое изд-во, 2011. – 463 с.

8. Нисбет Р. Прогресс: история идеи / Р. Нисбет. – М. : ИРИСЭН, 2011. – 557 с.

9. Оберемко О. А. Общетеоретические подходы к анализу социального развития и социальных изменений / О. А. Оберемко, В. А. Ядов // Социальные трансформации в России: теории, практики, сравнительный анализ : учеб. пособие / под ред. В. А. Ядова. – М. : Флинта, 2005. – С. 10–44.

10. Подшивалкина В. И. Трансформационные процессы в обществе и развитие познавательных моделей / В. И. Подшивалкина // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Харків, 2002. – С. 15–17.

11. Попова И. М. 1989–1991. Диагноз времени (Одесситы о себе и переменах в обществе) / И. М. Попова. – Одесса : Астропринт, 2006. – 228 с.

12. Попова С. М. Измерения прогресса / Попова С. М. // Институт социально-политических исследований РАН / С. М. Попова, С. М. Шахрай, А. А. Яник. – М. : Наука, 2010. – 272 с.

Тема 13. Типології і типи суспільства в контексті проблематики соціальних змін

План

1. Типологізація як науковий метод.
2. Поняття «ідеального типу» за М. Вебером.
3. Критерії типологізації суспільства. Порівняльна характеристика різних типів суспільства.
4. Способи взаємодії індивідів відповідно до різних типів суспільств.
5. Громадянське суспільство як ідеальний тип.

Контрольні питання

- 1) У чому полягає сутність типологізації як наукової процедури?
- 2) Які соціологічні критерії суспільства виділив Е. Шилз?
- 3) Хто з соціологів зробив вагомий внесок у розробку понять «традиційне» і «індустріальне» суспільство?
- 4) Яке значення в соціології мають поняття «індустріалізація», «модернізація», «постмодернізація»?
- 5) Які чинники обумовили перехід від індустріального до постіндустріального суспільства?
- 6) Визначте риси інформаційного суспільства?
- 7) Як розрізняються поняття «знання» та «інформація»?
- 8) Згадайте чотири основних принципи, на яких базується суспільство знання?

9) Хто увів у науковий обіг поняття відкритого і закритого суспільства? За яким критерієм виділяється цей тип суспільства?

10) Які типи суспільства розрізняють за політичним критерієм?

11) Які типи суспільства існують за способом отримання засобів існування?

12) Коли і чому почала розвиватися теорія громадянського суспільства? Якою є його ключова ідея?

13) Які характеристики громадянського суспільства можна визначити як важливі з соціологічної точки зору?

Теми повідомлень та доповідей

1. Ідеальний тип як теоретична конструкція (за М. Вебером).
2. Фундаментальні пояснення виникнення суспільства: релігійне, біологічне, соціально-психологічне, правове, соціологічне.
3. Порівняльна характеристика суспільств аграрного, індустріального та постіндустріального типів (за Е. Тоффлером).
4. Порівняльна характеристика «модерного» та «постмодерного» типів суспільств.
5. Загальна характеристика тоталітарного, авторитарного та демократичного суспільств.
6. Демократичне суспільство як ідеальний тип: основні ознаки та приклади.

Методичні поради

Слід уявити, що за сучасних умов відбувається переосмислення поняття «суспільство», що пов'язано з інформаційною революцією, з новим баченням світу. Ознаками суспільства є стійкі межі, характеристики, які дозволяють відрізнити його, як цілісне соціальне утворення, від всіх інших. Ці ознаки свідчать про те, що суспільство є системою стосунків і процесів або соціетальною системою (суперсистемою), а різні організації, спільності, соціальні й інші групи є його підсистемами чи особливим «класом» соціальних систем, елементний склад яких представлений людьми, а також стосунками, що виникають між ними.

Усе розмаїття суспільств, які існували в минулому і існують в сьогоденні, соціологи поділяють на певні типи. Будь-яка типологія суспільства включає в себе певні типи суспільства, які поєднані наявністю спільних ознак або критеріїв. В соціології виділяють кілька основних типологій суспільства, на характеристику яких слід звернути особливу увагу. Традиційним в соціології є поділ суспільства на традиційне й індустріальне (сучасне). У розробку цих понять значний внесок зробили Ф. Тьоніс, Р. Арон, У. Росту. Теорія індустріального суспільства набула найбільшого поширення в 60-ті роки ХХ ст., а в 70-ті роки вона доповнюється концепцією постіндустріального суспільства, яку розробляли в американській (Д. Бел, Е. Тоффлер) і західноєвропейській

(А. Турен, Ж. Фурастьє) соціології. Разні автори використовують додаткові штрихи для опису традиційного, індустріального і постіндустріального суспільств, а іноді й нові назви. Такими є типи суспільства за критерієм соціального контролю і свободи індивіда, які виділив К. Поппер: відкрите і закрите суспільство, основна відмінність між якими – співвідношення соціального контролю і свободи індивіда. Характеризуючи сучасне суспільство вчені акцентують увагу на потужності інформаційної та знанієвої складової його розвитку. У зв'язку з цим слід звернути увагу на концепти інформаційного суспільства М. Кастельса та суспільство знання П. Дракера. За політичним критерієм виділяють а) тоталітарні суспільства – повне підкорення суспільства і особистості владі, повний контроль за громадянами з боку держави; б) авторитарні суспільства – необмежена влада однієї особи або групи осіб над громадянами при збереженні автономії особистості і суспільства у позаполітичних сферах; в) демократичні суспільства – контроль громадянського суспільства над владою. Спробуйте провести порівняльну характеристику різних типів суспільства.

Рекомендована література

Основна

1. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – С. 504–517.
2. Черниш Н. Й. Соціологія : курс лекцій / Н. Й. Черниш. – Львів : Кальварія, 2004. – С. 24–32, 127–160.
3. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2005. – С. 24–32.

Додаткова

1. Егоров В. С. Философия открытого мира. Посткапиталистическое общество П. Дракера: превращение знания в главный ресурс [Электронный ресурс] / В. С. Егоров. – Режим доступа: http://society.polbu.ru/egorov_openworldphilo/ch77_i.html
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура [Электронный ресурс] / М. Кастельс. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/kastel/index.php
3. Куценко О. Д. Деятельностная перспектива в понимании общества: к поиску возможности деятельностно-структурного синтеза / О. Д. Куценко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 27–41.
4. Марей А. Общество как реальность, данная в ощущениях / А. Марей // Социологическое обозрение. – 2012. – Т. 11, № 1. – С. 136–146.
5. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги : пер. с англ. / К. Р. Поппер. – М. : Культурная инициатива, 1992. – Т. 1: Чары Платона. – 446 с.
6. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : Издательство АСТ, 2010. – 330 с.

7. Шилз Э. Общество и общества: макросоциологический подход / Э. Шилз // Американская социология: перспективы, проблемы, методы. – М. : Прогресс, 1972. – С. 341–359.

8. Ядов В. А. Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций. Курс лекций для студентов магистратуры по социологии. – Изд. 2-е, испр. и доп. / В. А. Ядов. – СПб. : Интерсоцис, 2009. – С. 33–36.

Тема 14. Соціальні рухи та зміни суспільства

План

1. Соціальний рух: поняття та функції.
2. Типи соціальних рухів (експресивні, утопічні, еволюційні, реформаторські та ін.).
3. Природа та причини виникнення соціальних рухів.
4. Стадії розгортання (розвитку) соціального руху.

Контрольні питання

- 1) Охарактеризуйте соціальний рух як колективну дію.
- 2) Які бувають типи та види соціальних рухів? Наведіть приклади молодіжних, політичних, феміністських соціальних рухів.
- 3) Якими є основні причини соціальних рухів?
- 4) Якими є основні стадії соціальних рухів?
- 5) Чи є соціальні рухи тією силою, що здатна змінити суспільство, його устрій, соціальний порядок?

Теми повідомлень та доповідей

1. Соціальний рух як неінституціональний тип колективної дії.
2. Соціальні рухи як фактор інституційних змін
3. Протестний характер соціальних рухів.
4. «Революція гідності» як соціальний рух.
5. Соціокультурний, політичний та історичний контекст соціальних рухів.
6. Нові соціальні рухи як форма громадянської участі.
7. Волонтерство в Україні як соціальний рух.

Методичні поради

Слід запам'ятати, що соціальні рухи є інституційним типом колективної дії, утім, їх не слід ототожнювати з соціальними інститутами. Соціальні інститути – це стійкі і стабільні утворення, а соціальні рухи мають невизначений часовий цикл, вони нестабільні, при деяких умовах легко розпадаються. Соціальні інститути покликані підтримувати систему соціальних відносин, громадський порядок, а соціальні рухи не мають сталого

інституційного статусу, більшість членів суспільства ставиться до них байдуже, а деякі навіть з неприязню.

Соціальні рухи можна розглядати як особливий різновид соціальних процесів. Всі соціальні рухи починаються з почуття невдоволення існуючим соціальним устроєм. Об'єктивні події і ситуації створюють умови для розуміння несправедливості існуючого соціального порядку. Люди бачать, що влада не вживає заходів, щоб змінити ситуацію. При цьому існують певні еталони, норми, знання того, як повинно бути. Тоді люди об'єднуються в громадський рух.

Слід мати на увазі, що існують різні види соціальних рухів. У сучасному суспільстві можна виділити різні соціальні рухи: молодіжні, феміністські, політичні, революційні, релігійні та ін. А також такі їх типи як експресивні, революційні, реформаторські та подібні.

Будь який соціальний рух набуває потужності та дієвості поступово. Отже, можна виділити певні стадії розгортання соціального руху, а саме: стурбованості, збудження, формалізації, інституціоналізації. Слід уявити, що не жоден соціальний рух обов'язково проходить всі зазначені стадії.

Рекомендована література

Основна

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура [Электронный ресурс] / М. Кастельс. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/kastel/index.php
2. Павлова Т.В. Социальные движения как фактор трансформации институциональной среды: проблемы теории [Электронный ресурс] // Полис. Политические исследования. – 2008. – № 5. – Режим доступа: <http://www.civisbook.ru/publ.html?id=277>
3. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; [Пер. с англ.]; под. ред. В. А. Ядова. – М. : Аспект-пресс, 1996. – 416 с.

Додаткова

1. Блумер Г. Коллективное поведение / Г. Блумер // Американская социологическая мысль. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – С. 168–215.
2. Горелов Д. М. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. / Д. М. Горелов, О. А. Корнієвський. – Київ: НІСД, 2015. – 36 с.
3. Від Майдану-табору до Майдану-січі: що змінилося? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/events/vid-ma-zminilosj.htm>
4. Гарр Т. Почему люди бунтуют / Т. Гарр. – СПб. : Питер, 2005. – 461 с.
5. Здравомыслова Е. А. Парадигмы и модели социологии общественных движений / Е. А. Здравомыслова // Социология общественных движений:

концептуальные модели исследования / ред. В. В. Костюшев. – М. ; СПб. : ИС РАН, 1992. – 172 с.

6. Лаперони Д. Социология социальных движений / Д. Лаперони // Журнал социологии и социальной антропологии. Современная французская социология: спец. вып. – СПб., 1999. – С. 60–73.

7. Рухт Д. Модернизация и новые общественные движения. Германия, Франция и США в сравнении / Д. Рухт ; [Пер. с нем.]. – Франкфурт-на-Майне, 1994. – С. 140–148.

8. Скобелина Н. А. Общественные движения как объект социологического исследования / Н. А. Скобелина // Вестник волгоградского государственного университета. Серия 7, Философия. – 2010. – № 1 (11). – С. 51–57.

Тема 15. Особистість як суб'єкт соціальних трансформацій

План

1. Поняття особистості в соціології.
2. Соціальна суб'єктність особистості за сучасних соціальних умов.

Контрольні питання

- 1) У чому полягає специфіка соціологічного підходу до особистості?
- 2) В чому полягають соціальні функції особистості?
- 3) Що таке соціальна суб'єктність?
- 4) Які соціальні умови є сприятливими для формування та прояву соціальної суб'єктності особистості?
- 5) У чому полягає змістовна відмінність між поняттями «суб'єкт» та «актор», які використовуються для характеристики особистості.

Теми повідомлень та доповідей

1. П. Штомпка про характерні ознаки сучасної особистості.
2. Поняття людського потенціалу (за Т. Заславською).
3. Поняття соціальної суб'єктності (за Л. Сокурянською).
4. Проблема особистісної суб'єктності в координатах трансформаційних процесів сьогодення.
5. Роль особистості в творенні історії (на прикладі відомих правителів, соціальних та політичних діячів тощо).
6. Поняття «видатної особистості». Роль особистості у творенні культури (на прикладі видатних письменників, поетів тощо).

Методичні поради

При вивченні теми зверніть увагу на розмежування таких понять «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність». Спробуйте знайти альтернативні соціологічні визначення особистості. Проблема особистості – одна з найважливіших у сучасній соціології. Неможливо аналізувати соціальні

процеси, функціонування і розвиток соціальних систем, не звертаючись до дослідження сутності особистості як суб'єкта соціальної поведінки та суспільних відносин, не вивчаючи потреби, інтереси, духовний світ особистості, не аналізуючи складні і різноманітні її зв'язку з соціальною мікро- і макросередовищем.

Вивчення особистості вимагає виявлення її різноманітних соціальних зв'язків з суспільством, його елементами (соціальними групами, інститутами, організаціями, цінностями і т. д.). Насамперед, необхідно з'ясувати положення особистості в системі соціальних спільнот, яке розкривається через поняття статусу, соціальних ролей і того, як вона ці ролі виконує. Соціолог вивчає особистість як елемент соціального життя, розкриває механізм її становлення під впливом соціальних факторів, механізм зворотного впливу на соціальний світ, її участь у зміні та розвитку суспільних відносин.

Слід звернути увагу на твердження сучасного українського вченого О. Злобіної, яка в одній зі своїх наукових праць апелює до диспозиційної теорії В. Ядова, котрий тлумачить диспозиції як функції взаємодії потреб і ситуацій, і на цій підставі констатує, що зміна соціальної ситуації, яку раніше вважали сталим системотвірним елементом спрямованості, й системи ціннісних орієнтацій особистості за нових умов неодмінно зумовлює внутрішню перебудову суб'єктивної картини світу і, відповідно, змінює поведінкову активність. Вектор суспільних змін утворюється з діяльності людей, які мають різноманітні інтереси, пристосовуються до безлічі різнопорядкових ситуацій. Ці зміни стосуються кожної складової соціуму, кардинально руйнуючи й перетворюючи соціальний простір. Слід уяснити, що в сучасній соціології чітко простежується зміна орієнтирів, а її роль сьогодні можна визначити словами К. Манхейма, який бачив призначення цієї науки не тільки в описі світу (суспільства), в якому ми живемо, а й у виявленні таких причинно-наслідкових зв'язків, пояснення яких могло б сприяти культивуванню особистості, здатної бути повноцінним суб'єктом свого власного життя і життя суспільства, здатного приводити в рух, розвивати це суспільство.

Поняття *соціальної суб'єктності* (як індивідуальної, особистісної, так і групової) вводиться у науковий обіг сучасної соціології для того, щоб підкреслити впливовість особистості (та/або соціальної групи) на соціальні процеси, що відбуваються. По відношенню до особистості в сучасній соціологічній літературі використовуються різні терміни. Найчастіше слово «особистість» замінюється на «агент», «актор», «суб'єкт». Слід уяснити, що одна й та сама особистість може бути і агентом, і актором, і суб'єктом – все залежить від того ракурсу, з якого розглядається її діяльність. Якщо особистість розглядається, як «посередник» в процесі передачі норм та цінностей суспільства чи окремої соціальної групи, в такому випадку більш доцільним є використання до неї терміну «агент». Якщо акцент робиться на активній діяльності особистості, про неї пишеться як про «актора» (від слова «акт», тобто – дія). Якщо увага концентрується на здатності особистості не просто

активно діяти, але й можливості перетворювати соціальну реальність, впливати на хід подій, у такому випадку особистість характеризується як соціальний суб'єкт. Слід також запам'ятати, що не всі актори можуть бути суб'єктами, і не всі суб'єкти – акторами. Наприклад, керівник підрозділу організації може бути актором, тобто активно діяти щодо виконання своїх обов'язків та багато чого іншого, але якщо його дії не впливають на загальний стан організації та її розвиток, якщо керівник не може приймати самостійних рішень і вимушений кожний свій крок узгоджувати з директором цієї організації, то навряд чи його можна назвати суб'єктом. Може бути й інша ситуація. Наприклад, якщо керівник підрозділу має досить широкі можливості у прийнятті незалежних рішень, враховуючи підбір кадрів для свого підрозділу та інше, але фактично є досить інертним та не використовує свою самостійність, «пливе за течією», не прагне удосконалювати діяльність свого підрозділу та організації в цілому, активно втручатися у будь-які у процеси, що мають місце в організації, робить це тільки «для галочки», то навряд чи такого керівника можна назвати актором, хоча фактично суб'єктом він, все ж таки, є.

Рекомендована література

Основна

1. Асп Э. Введение в социологию : пер. с фин. / Асп Э. – СПб. : Алтея, 1998. – С. 144–147.
2. Бергер П. Общество в человеке / Бергер П. // Кравченко А. И. Социология. Хрестоматия для вузов / Кравченко А. И. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2002. – С. 527–545.
3. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін / О. Злобіна. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2004. – 400 с.
4. Кон И. С. Люди и роли / Кон И. С. // Кравченко А. И. Социология. Хрестоматия для вузов / Кравченко А. И. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2002. – С. 545–560.
5. Кравченко А. И. Социология : учеб. для вузов / Кравченко А. И. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический Проект, 2001. – С. 289–301.
6. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2004. – С. 455–503.
7. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2008. – С. 407–435.

Додаткова

1. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – 2-е изд. испр. и доп. – М. : Смысл, 2008. – 267 с.
2. Заславская Т. И. О субъектно-деятельностном аспекте трансформационного процесса / Т. И. Заславская // Актеры макро-, мезо- и

микроуровней современного трансформационного процесса / Под. общ. ред. Т. И. Заславской. – М. : Моск. высш. шк. соц. и экон. наук, 2001. – С. 3–15.

3. Злобина Е. Традиционализм и инновация в украинском измерении / Е. Злобина, В. Тихонович // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. – №4. – С. 69–93.

4. Сокурская Л. Социальная субъектность как социологическое понятие и социальный феномен / Л. Сокурская // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб. наук. праць. – Харків, 2001. – С. 36–41.

5. Панина Н. В. Проблемы демократизации в условиях посттоталитарной аномии / Н. В. Панина // Избранные труды по социологии (в 3-х т.), Т.1 : Вопросы теории, методологии, технологии социологического исследования и профессиональной этики. – Киев : Факт, 2008. – 472 с.

Тема 16. Тенденції розвитку сучасної соціології та актуальні напрямки соціологічних досліджень

План

1. Соціологія перед викликами постмодерного проекту. Особливості теоретизування про соціальний світ в умовах постмодерного проекту. Суспільство постмодерна і гостра потреба нового соціологічного знання.

2. Мода на соціологію і всередині неї.

3. Сучасний стан та тенденції у розвитку соціології.

4. Місія соціології в сучасному світі.

Контрольні питання

1) Чому в наш час у соціології відбуваються зрушення у бік активістських і постмодерністських теорій?

2) Які соціологічні теорії призначені для того, щоб пояснити суспільне життя або слугувати теоретичною базою розробки моделей, які дозволяють організувати розрізнені факти і феномени, інтерпретувати різні комплексні події і соціальні явища?

3) Який тип соціологічної теорії ставить питання не «чому», а «як»: як можливий соціальний порядок (як існують соціальні одиниці, як люди живуть разом, співпрацюють тощо), як здійснюється соціальна дія, як відбуваються соціальні зміни?

4) Який тип соціологічних теорій слугує, в основному, для дослідників, які будують пояснювальні моделі конкретних сфер реальності, що відповідають на конкретні проблеми?

5) Який тип соціологічних теорій використовують переважно для ідентифікації, пояснення явищ або важливих вимірів соціальних явищ і процесів?

6) Чому ситуація постмодерну обумовлює необхідність нового підходу до розгляду суспільства та процесів, що в ньому протікають?

7) У чому полягають соціокультурні відмінності модерна і постмодерна? Чому постмодерністське мислення амбівалентне і толерантне? Як це позначається на розвитку теоретичної соціології?

8) Чому, за П. Штомпкою, аналітична характеристика сучасності являє більший інтерес, ніж характеристика історична?

9) Яким чином, за Ж. Бодріаром, формується ідентичність в умовах постсучасності?

Теми повідомлень та доповідей

1. Теоретичні засади «нової» соціології (за З. Бауманом).
2. Особливості постмодерністського мислення у науці та повсякденності.
3. Маса в умовах постсучасності.
3. Законодавча соціологія: сутність та приклади.
4. Інтерпретативна соціологія: сутність та приклади.
4. Роль сучасної соціології в прогнозуванні соціальних зрушень.
5. Роль сучасної соціології в перетворенні суспільства.

Методичні поради

При підготовці до семінару уясніть, що постмодерністське мислення, по суті, передбачає прийняття амбівалентності як природного стану речей. Тому це мислення толерантно, бо воно приймає існування відмінностей як природну даність. Затвердження толерантного мислення тим більше необхідно на увазі появи і співіснування численних спільнот, які функціонують відносно самостійно і аж ніяк не проявляють тенденцію до солідарності. Постмодерністське мислення амбівалентне, толерантне і вільне. Соціологія є емансипаторською наукою, яка пройшла шлях від законодавчого підходу, до науки, пропонує інтерпретаційні схеми різних соціальних груп. Доцільно мати на увазі деякі риси постмодерну, які виділяв З. Бауман у своїх працях: плюралізм культур, який поширюється на буквально все: традиції, ідеології, форми життя і т. ін.; постійно відбуваються зміни; відсутність будь-яких владних універсалій; домінування засобів масової інформації та їх продуктів; відсутність основної реальності, бо все, в кінцевому рахунку, являє собою символи і смисли. Спробуйте пояснити відмінності ключових понять соціології модерну і постмодерну. Соціологія постмодерну / постмодерна соціологія – це дослідження та описування постмодерністського стану суспільства і культури, «постмодерністської ситуації». Постмодерністська соціологія / соціологія в умовах постмодерністського проекту – це розгляд будь-яких соціологічних проблем з позицій постмодерністської методології. У соціології постмодерну є свій новий предмет дослідження.

Важливо зрозуміти, що у загальних рисах соціологія постмодерну включає в себе такі риси: 1. Її предметом є складна непередбачувана суспільна система, насамперед, у вигляді споживчого товариства. 2. Вивчення різноманітних агентів, які практично не залежать один від одного і з метою досягнення своїх, вільно обраних цілей, прагнуть подолати централізований контроль. 3. Вона досліджує хаотичний простір і хронічну невизначеність, стан занепокоєння, в якому опиняються інтелектуали-інтерпретатори. 4. Вивчення ідентичності агентів, яка постійно змінюється, але не розвивається у виразно ясному напрямку. 5. Вона вивчає те, як люди ставляться до свого тіла, маючи на увазі як вплив зовнішніх інститутів, так і внутрішнє вираження свободи. 6. Різноманітні агенти практично не залежать один від одного, тим не менш, досліджуються їхні тимчасові вибори, об'єднання, розпади зв'язків, про що свідчать символічні ознаки, які і можуть бути предметом соціологічного вивчення. 7. Вона досліджує символічні ознаки, які в умовах невизначеності висловлюють певну значимість для певних категорій агентів. 8. Особливу значущість набуває дослідження знання, яке в умовах постмодерну знаменує свободу доступу до життєвих ресурсів і можливість їх вибору. Знання також стає одним з основних джерел конфлікту, націленого на перерозподіл ресурсів серед агентів.

Зверніть увагу на основні тенденції, які характеризують стан сучасної світової соціології:

- подальше розгалуження в теоретико-методологічному просторі та негласне прийняття постулату про неможливість створення в сучасному світі якої-небудь «інтегральної» теорії;
- розмитість меж між «галузевими» соціологіями (за Р. Мертоном, теоріями середнього рівня) і більш того – між соціальними і гуманітарними дисциплінами;
- концентрація на комплексному підході щодо дослідження і пошуку рішень поточних соціальних проблем за участю представників різних галузей знань і практиків;
- подальше розмежування макро і мікросоціології, з одного боку, тенденція до поглиблення цього розриву – з іншого боку;
- дослідження життєвої повсякденності індивідів в особливих соціальних контекстах стає предметом вивчення, розмиваючи при цьому межу між соціологією, соціоантропологією, журналістикою і кінодокументознавством. Разом з тим і макротеоретики і феноменологи звертаються до поняття практик, що дозволяє концептуально і на емпіричному рівні «наводити мости» між прибічниками цих парадигм.

Рекомендована література

Основна

1. Бауман З. Спор о постмодернизме / З. Бауман // Социологический журнал. – 1994. – № 4. – С. 69–80.
2. Бауман З. Текущая современность / Бауман З. ; [пер с англ. Ю. Асочакова]. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
3. Кравченко С. А. Социология модерна и постмодерна в динамически меняющемся мире : моногр. / С. А. Кравченко. – М. : МГИМО-Университет, 2007. – С. 169–232.
4. Ядов В. А. Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций. Курс лекций для студентов магистратуры по социологии / В. А. Ядов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – СПб. : Интерсоцис, 2009. – 138 с.

Додаткова

1. Бауман З. От паломника к туристу / З. Бауман // Социологический журнал. – 1995. – № 4. – С. 133–154.
2. Бурдьё П. Социолог под вопросом / П. Бурдьё // Социология под вопросом. Социальные науки в постструктуралистской перспективе. Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии РАН. – М. : Практикс ; Ин-т экспериментальной социологии, 2005. – С. 125–149.
3. Гидденс Э. Девять тезисов о будущем социологии [Электронный ресурс] / Anthony Giddens. Nine Theses on the Future of Sociology. In: A.Giddens. Social Theory and Modern Sociology. Cambridge : Polity Press, 1987, ch.2, p.22–51. – Режим доступа: <http://socioline.ru/node/803>
4. Гофман А. Б. Мода, наука, мировоззрение: о теоретической социологии в России и за ее пределами / Гофман А. Б. // Социологический ежегодник, 2009 : сб. науч. тр. / РАН ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. социологии и социальной психологии ; Кафедра общей социологии ГУ ВШЭ ; ред. и сост. Н. Е. Покровский, Д. В. Ефременко. – М., 2010. – С. 19–55.
5. Коллинз Р. Социология: наука или антинаука / Р. Коллинз // Теоретическая социология. Антология : в 2-х ч. – М., 2002. – Ч. 2. – С. 245–280.
6. Култаева М. Д. Європейська теоретична соціологія ХХ–ХХІ століття : навч. посіб. / Култаева М. Д., Навроцький О. І., Шеремет І. І. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – С. 284–290.
7. Куракин Д. Символические классификации и "Железная клетка": две перспективы теоретической социологии / Д. Куракин // Социологическое обозрение. – 2005. – Т. 4, № 1. – С. 63–81.
8. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж. -Ф. Лиотар ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя, 1998. – 160 с.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Індивідуальні науково-дослідні завдання

Завдання 1. Оберіть одне з базових соціологічних понять із наведеного нижче переліку: соціальна дія, соціальні відносини; соціальне явище; соціальні процеси; соціальна спільнота; соціальна група; суспільство; соціальний інститут; соціальна структура; соціальна нерівність; соціальна стратифікація; соціальна мобільність; соціалізація; соціальна ідентифікація; соціальна організація; соціальний контроль.

Порівняйте визначення даного поняття в різних підручниках з соціології і в соціологічних словниках (не менше трьох). Покажіть, в яких соціологічних концепціях і якими соціологами використовується дане поняття. Розкрийте місце і роль даного поняття в сучасній теоретичній соціології. До якого поняття доцільно звертатися і чому під час соціологічного вивчення проблеми сучасного суспільства? Сформулюйте відповідну проблемну ситуацію.

Завдання 2. У соціологічній теорії поширена культуралістська орієнтація. П. Штомпка виділяє п'ять найбільш стійких дискусійних тем:

Тема «самотнього натовпу» (простежується від Ф. Тенісу до Д. Рісмана) – акцент на атрофії духовних спільнот, ізоляції, атомізації й індивідуалізації соціального життя.

Тема «залізної клітки» (від М. Вебера до З. Бауманн) – формалізація, деперсоналізація і інструменталізація міжособистісних відносин, бюрократизація соціальних організацій та реіфікації індивідів.

Тема аномії (від Е. Дюркгейма до Р. Мертона) – акцент на хаотичній і антиномічній природі аксіологічних та правових регуляцій.

Тема відчуження (від К. Маркса до М. Сімена) – зосередженість на відчуження індивіда від економічних і політичних організацій, що призводить до втрати ідентичності, почуття власної гідності і сенсу життя.

Тема «повстання мас» (Х. Ортега-і-Гассет, Л. Вірт) з характерним для неї описом негативних наслідків урбанізації та розвитку масової культури.

Опишіть, яка система категорій і понять використовується соціологами для розкриття кожної з наведених тем. Наведіть приклади.

Завдання 3. Проведіть порівняльний аналіз закритого і відкритого типів суспільств (за К. Поппером) за такими параметрами: характеристика соціальної структури, тип мобільності, здатність до інновацій, характер ідеології, тип відповідальності.

Завдання 4. Розкрийте понятійно-категоріальний апарат соціології за такою схемою: а) загально-наукові категорії у соціологічному заломленні (суспільство, соціум, соціальна система тощо); б) соціологічні категорії (соціальна організація, соціальний інститут, соціальні норми, соціальні цінності тощо); в) категорії дисциплін, суміжних із соціологією (соціологія економіки, соціологія політики, соціологія культури тощо). Наведіть приклади.

Тести для самоконтролю знань

1. Як називається тип малих груп, ідеали і цінності яких індивід приймає? Ці групи є для нього своєрідним еталоном, зразком для порівняння й оцінки власної поведінки?

1. Цільові групи.
2. Референтні групи.
3. Первинні групи.
4. Формальні групи.

2. До основних характеристик такої групи найчастіше відносять *спонтанність утворення, неусталеність взаємозв'язків, відсутність різноманітності у взаємодіях, короткочасність спільних дій та ін.* Назвіть таку групу.

1. Референтна група.
2. Контрольна група.
3. Квазігрупа.
4. Група тиску.

3. Назвіть соціолога, який першим використав поняття «первинна група» в 1909 р. щодо родини?

1. М. Вебер.
2. Е. Дюркгейм.
3. Ч. Кулі.
4. К. Маркс.

4. Яка з наведених нижче соціальна група є первинною?

1. Підприємці як соціальна група.
2. Родина.
3. Молодь як соціально-демографічна спільність.
4. Харків'яни як соціально-територіальна група.

5. Яка група відповідає ознакам статистичної (номінальної) групи?

1. Академічна група соціологічного факультету ЗСЦ-41.
2. Трудовий колектив фабрики.
3. Мешканці міста, що мають щеплення від дифтерії.
4. Група приятелів, які збираються разом для гри у футбол у неділю.

6. Який із наведених нижче структурних рівнів **не** належить до трикомпонентної структурної композиції суспільства (за А. Ефендієвим)?

1. Статусно-рольовий рівень.
2. Біологічний рівень.
3. Соціетальний рівень.
4. Інституціональний рівень

7. Як називається одна з сутнісних ознак суспільства, що характеризує органічне об'єднання всіх частин (елементів, компонентів) суспільства в єдиний соціальний організм, його внутрішню єдність, відносну автономність, незалежність від довкілля? Це є ...?

1. Універсальність.
2. Інтегративність.
3. Цілісність.
4. Самореферентність.

8. Як називається одна з сутнісних ознак суспільства, що характеризує спадкоємність поколінь і соціальних структур, а також включення нових соціальних утворень?

1. Сталість.
2. Інтегративність.
3. Структурність.
4. Самореферентність.

9. Хто з соціологів обґрунтовував ідею, що суспільство є домінуючим у трихотомії «суспільство-група-індивід» і виступає головним об'єктом соціології? Суспільство розглядається цим соціологом як мотивована спільна діяльність людей і складається з індивідів як фізичних організмів, які діють у певному середовищі.

1. К. Маркс.
2. Г. Зіммель.
3. Т. Парсонс.
4. Н. Луман.

10. Як називаються системи, що мають здатність відтворювати свої основні компоненти, забезпечувати їх зв'язаність, упорядкованість, підтримуючи тим самим власну ідентичність, однак це не виключає змін всередині системи, появу нових елементів і т. ін.? Це – ...

1. Оперативно закриті системи.
2. Оперативно відкриті системи.
3. Самореферентні системи.
4. Аутопойетичні системи.

11. Системи, що здатні описувати себе, відтворюючи в цьому описі самих себе – це ...

1. Оперативно закриті системи.
2. Оперативно відкриті системи.
3. Самореферентні системи.
4. Аутопойетичні системи.

12. Згідно з П. Штомпкою, в розвитку соціології викристалізувалися сім точок зору/позицій на суспільство. Який підхід ототожнює суспільство з певним державним утворенням, представляє певну популяцію, множинність одиниць...? Це – ...

1. Груповий підхід.
2. Системний підхід.
3. Демографічний підхід.
4. Культурний підхід.

13. Згідно з П. Штомпкою, в розвитку соціології викристалізувалися сім точок зору/позицій на суспільство. Як називається підхід, згідно з яким суспільство складається з цілісних систем, в яких інтегровані окремі одиниці... є цільними, заснованими на внутрішніх взаємозв'язках групами? Це – ...

1. Груповий підхід.
2. Активістський підхід.
3. Структурний підхід.
4. Подієвий (рус. событийный) підхід.

14. Згідно з П. Штомпкою, в розвитку соціології викристалізувалися сім точок зору/позицій на суспільство. Як називається підхід, згідно з яким суспільство – це не стільки конкретні особистості, а скоріше заснований на внутрішніх взаємозв'язках порядок статусів/позицій та пов'язаними з цими позиціями ролями? Це – ...

1. Активістський підхід.
2. Структурний підхід.
3. Системний підхід.
4. Демографічний підхід.

15. Згідно з П. Штомпкою, в розвитку соціології викристалізувалися сім точок зору/позицій на суспільство. Як називається підхід, згідно з яким суспільство виступає як певна матриця розподілених між групами та колективами значень, символів і правил, що мають вплив на дії людей, зумовлюючи ці дії? Більш того, ці значення носять характер «соціальних фактів», що нав'язані людям як щось обов'язкове, змушуючи їх до чогось і при цьому є нав'язаним зі сторони, ззовні... Це – ...

1. Активістський підхід.
2. Груповий підхід.
3. Культурний підхід.
4. Демографічний підхід.

16. Тип економічно розвинутого суспільства, в якому домінуючою галуззю національної економіки є промисловість. Таке суспільство характеризується розвитком розподілу праці, масовим виробництвом товарів, машинізацією і автоматизацією виробництва, розвитком засобів масової комунікації, сфери послуг, високою мобільністю й урбанізацією, зростанням ролі держави в регулюванні соціально-економічної сфери. Це – ...

1. Індустріальне суспільство.
2. Традиційне суспільство.
3. Постіндустріальне суспільство.
4. Суспільство знання.

17. Суспільство, в якому сфера послуг має пріоритетний розвиток і превалює над обсягом промислового виробництва та виробництва сільськогосподарської продукції. У соціальній структурі такого суспільства зростає чисельність людей, зайнятих у сфері послуг і формуються нові еліти: технократи, сцієнтисти. Це –

1. Індустріальне суспільство.
2. Постіндустріальне суспільство.
3. Традиційне суспільство.
4. Феодальне суспільство.

Питання до іспиту

1. Соціологія в системі соціального знання. Функції соціології.
2. Структура соціологічного знання.
3. Теоретична соціологія і соціологічна уява.
4. Тенденції, що характеризують стан сучасної світової соціології.
5. Умови реалізації в соціології вимог наукової методології.
6. Пояснення мультипарадигмальності соціології. Соціологічні метапарадигми.
7. Метапарадигмальні зрушення в сучасній соціології.
8. Класифікація соціологічних теорій.
9. Пошуки концепції сучасної соціології. Місце і роль теоретичної соціології в поясненні соціальних змін.
10. Особливості теоретизування щодо соціального світу в умовах постмодерного проекту.
11. Предмет соціологічної теорії з точки зору постмодернізму.
12. Законодавча соціологія та соціологія інтерпретації (за З. Бауманом).
13. Основні підходи щодо визначення соціального як досліджуваної реальності.
14. Соціальна дія: поняття, визначення, ознаки, структурні елементи, типи інтерпретації. Типізація соціальних дій.
15. Соціальна взаємодія: поняття, форми.

16. Соціальні відносини: поняття, типи.
17. Соціальні відносини залежності і влади.
18. Соціальний інститут: поняття, основні підходи щодо визначення соціального інституту.
19. Функції соціальних інститутів.
20. Видове розмаїття соціальних інститутів.
21. Розвиток соціальних інститутів. Інституціональні системи (матриці). Процес інституціоналізації.
22. Характеристика базових соціальних інститутів.
23. Поняття «соціальна організація». Основні підходи до виділення соціально-історичних типів організації соціального життя.
24. Структура як соціальна форма.
25. Соціальні спільноти і групи як предмет наукового аналізу.
26. Поняття «соціальна спільнота». Різновиди соціальних спільнот.
27. Поняття «соціальна група». Класифікація соціальних груп.
28. Суспільство: поняття, сутнісні ознаки.
29. Структурна композиція суспільства.
30. Суспільство як соціальна система.
31. Критерії типологізації суспільства.
32. Порівняльна характеристика різних типів суспільства.
33. Основні способи взаємодій індивідів у суспільстві.
34. Перехід від концепцій ідеального суспільства до ідеї «гарного» суспільства. «Зріле» суспільство і його ознаки.
35. Соціалізація: поняття, основні теорії, різновиди, функції, агенти, етапи, слабкі ланки.
36. Соціальний контроль: поняття, значення, форми.
37. Поняття культури та проблеми її дослідження в соціології. Основні концепції культури в соціології.
38. Види, функції культури.
39. Елементи культури. Культурні універсалії.
40. Віртуалізація та культура.
41. Проблеми становлення соціології культури.
42. Поняття і природа соціальних девіацій. Основні теорії та концепції девіацій.
43. Види соціальних девіацій.
44. Рівність і нерівність як проблема теоретичної соціології. Теорії соціальної нерівності.
45. Поняття соціальної структури та її основні елементи (клас, соціальна група, соціальний прошарок, соціальна спільнота).
46. Базові поняття теорії стратифікації.
47. Сутність і функції соціальної стратифікації. Системні характеристики стратифікації.
48. Структуралістський і функціоналістський підходи до соціальної стратифікації.

49. Типи стратифікаційних систем.
50. Соціальна стратифікація постіндустріального суспільства.
51. Соціальна мобільність: поняття, види, канали.
52. Соціальна мобільність і маргінальність. Місце і роль концепції маргінальності серед концепцій соціального розшарування.
53. Соціальні зміни і соціальний розвиток: теоретична концептуалізація. Типології соціальних змін.
54. Соціальний прогрес, його критерії.
55. Основні теоретичні традиції у соціологічному вивченні часу. Час серед фундаментальних особливостей суспільних явищ.
56. Соціальні функції часу. Час як соціальний капітал. Відносність часу як ресурсу. Час і нерівність соціальних позицій.
57. Різниця між культурно-обумовленими профілями часу у різних суспільствах. Контроль соціального часу.
58. Глобальна спільнота як об'єкт соціологічного вивчення.
59. Багатомірність поняття «глобалізація» в соціології. Теорії глобалізації: їх сутність, еволюція, класифікація.
60. Образи глобального порядку або чотири картини глобалізації (за Р. Робертсоном).
61. Сучасне суспільство та затребуваність нового соціологічного знання.

Теми курсових робіт

1. Роль і статус соціології в сучасному українському суспільстві.
2. Соціологічні підходи до визначення соціального як досліджуваної реальності.
3. Еволюція уявлень про суспільство та його устрій.
4. Мультипарадигмальність соціології та проблема її наукової цілісності.
5. Особливості соціальної структури українського суспільства.
6. Соціально-класова диференціація українського суспільства.
7. Соціальні рухи в сучасній Україні як предмет теоретико-соціологічного аналізу.
8. Ціннісна трансформація українського суспільства кінця ХХ – початку ХХІ ст.
9. Особливості соціальної нерівності в сучасному українському суспільстві.
10. Інформація як фактор нерівності в сучасному суспільстві.
11. Освіта як фактор нерівності в сучасному суспільстві.
12. Соціально-етнічні спільноти в сучасному українському суспільстві.
13. Соціально-територіальні спільноти в сучасному українському суспільстві.
14. «Середній клас» у сучасній Україні: проблеми становлення та перспективи розвитку.
15. Соціологічний портрет української бідності.

16. «Нові багаті» та «нові бідні» в системі стратифікації сучасного українського суспільства.
17. Маргінальні групи в соціальній структурі сучасного українського суспільства.
18. Соціальна мобільність індивідів і груп в умовах глобалізації.
19. Індивідуальні та групові прояви сцiальної девіації: теоретико-соціологічний аналіз.
20. Сучасні субкультури в Україні: види та особливості функціонування.
21. Інститути соціального контролю та їх функції в суспільстві (на прикладі України).
22. Криза сім'ї та шляхи її подолання.
23. Освіта як соціальний інститут: особливості та проблеми функціонування в Україні.
24. Наука як соціальний інститут: особливості та проблеми функціонування в Україні.
25. Економіка як соціальний інститут: особливості та проблеми функціонування в Україні.
26. Політика як соціальний інститут: особливості та проблеми функціонування в Україні.
27. Релігія як соціальний інститут: особливості та проблеми функціонування в Україні.
28. Криза довіри до соціальних інститутів, організацій в українському суспільстві та шляхи її подолання.
29. Українське суспільство у добу глобалізації: соціологічний аналіз.
30. Соціальний контекст сприйняття часу.
31. «Травматичність» соціальних змін (на прикладі сучасного українського суспільства).
32. Соціальні конфлікти в сучасній Україні: соціологічний вимір.
33. Гендерні проблеми в сучасному українському суспільстві.
34. Мода як засіб регуляції поведінки індивідів і груп: реалії українського суспільства.
35. Форми легітимізації влади та їх особливості в сучасному українському суспільстві.
36. Поняття соціальної еліти: особливості формування та функціонування в сучасній Україні.
37. Соціалізація особистості: особливості та проблеми в сучасній Україні.
38. Соціетальна трансформація суспільства: поняття, особливості, наслідки.
39. Волонтерство як сучасний соціальний рух.
40. Громадянське суспільство в Україні: стан та перспективи розвитку.

Рекомендації щодо написання рецензії

Рецензія – це аналітична робота, присвячена професійній оцінці наукового видання, статті, звіту, дисертації, курсової роботи та інших видів наукових робіт. Написання рецензії вимагає уважного вивчення тексту, рецензентом, виділення ключових елементів, визначення змістовних характеристик, формулювання і викладення власної позиції з приводу вивченого матеріалу.

Рецензія складається з:

- спочатку загальної, потім – конкретизованої характеристики змісту (мета, завдання, методи їх рішення, використані автором тексту, яке рецензується);
- визначення ступеня реалізації завдань, адекватності застосовуваних методів;
- виклад позиції рецензента з приводу сильних і слабких сторін тексту з докладною аргументацією;
- висновки про рекомендацію або застереження (обмеження) до застосування тексту в науковій та / або навчальній роботі, рівня і масштабу його корисності для різних груп аудиторії.

Особливу роль при написанні рецензії відіграє здатність рецензента раціонально і критично оцінювати прочитане, проводити глибокий аналіз наукових текстів. Обсяг конкретної рецензії визначається залежно від обсягу тексту, що рецензується. Але, як правило, рецензія на наукову статтю не повинна перевищувати 3–5 сторінок, рецензія на монографію або навчальний посібник – 10 сторінок стандартного аркуша формату А4 (210x297 мм), кегль 14 пг; міжрядковий інтервал – 1,5; стиль тексту – звичайний, шрифт Times New Roman, з полями зліва – 2,5 см, праворуч – 1 см, зверху та знизу – по 2,5 см.

В рамках навчального курсу «Загальна соціологічна теорія» для студентів 1-го та другого курсів факультету «Соціального менеджменту» структура **першої навчальної рецензії** повинна складатися з таких елементів:

- загальна характеристика змісту статті / розділу монографії, з коротким переказом основних цілей і змісту рецензованого матеріалу (*до 40% об'єму рецензії*);
- виклад позиції рецензента з приводу сильних і слабких сторін тексту (найбільш вдалих моментів і тих, які вимагають прояснення) з аргументацією своєї позиції (*до 30% об'єму рецензії*);
- 3–5 питань до автора або презентація дискусійних питань/тез (*до 10% об'єму рецензії*);
- висновки, в яких слід зробити узагальнення щодо доцільності знайомства студентом курсу з даними матеріалами, в чому саме вони можуть бути корисними для вивчення курсу «ЗСТ» і чому (*до 20% об'єму рецензії*).

Обсяг – 3000–5000 тис. знаків з пробілами.

Скорочений список матеріалів для рецензування:

- Бергер П. Приглашение в социологию: Гуманистическая перспектива / П. Бергер. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 168 с.
- Бауман З. Мыслить социологически : пер. с англ. / З. Бауман. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 255 с.
- Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр ; [пер. Е. А. Самарская]. – М. : Республика ; Культурная революция, 2006. – 269 с.
- Валлерстайн И. Конец знакомого мира : Социология XXI века : пер. с англ. / И. Валлерстайн. – М. : Логос, 2003. – 368 с.
- Жижек С. Накануне Господина: сотрясая рамки / С. Жижек. – М. : Европа, 2014. – 280 с.
- Кравченко С. А. Динамика социологического воображения: всемирная культура инновационного мышления : моногр. / С. А. Кравченко. – М. : Анкил, 2010 – 392 с.
- Куценко О. Д. Общество неравных. Класовый анализ неравенств в современном обществе : попытки западной социологии / О. Д. Куценко. – Харьков : Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2000. – 316 с.
- Маркузе Г. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе ; [пер с англ. и послесл., примеч. А. А. Юдина ; сост., предисл. В. Ю. Кузнецова]. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 526 с.
- Миллс Ч. Р. Социологическое воображение / Ч. Р. Миллс ; пер. с англ. О. А. Оберемко ; под общ. ред. и с предисл. Г. С. Батыгина. – М. : Издательский Дом NOTA BENE, 2001. – 264 с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. – Изд 2-е. – М. : Эдиториал УРСС, 2005. – 632 с.
2. Жижек С. Накануне Господина: сотрясая рамки / С. Жижек. – М. : Европа, 2014. – 280 с.
3. Кравченко С. А. Социология. Классические теории через призму социологического воображения : учебник / С. А. Кравченко. – М. : Юрайт, 2014. – 631 с.
4. Лукашевич М. П. Соціологія. Основи загальної, спеціальних та галузвих теорій : підручник / М. П. Лукашевич, М. В. Туленкв, Ю. І. Яковенко. – Київ : Каравела, 2016. – 544 с.
5. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Г. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 654 с.
6. Соціологія : навч. посіб. / за ред. С. О. Макеева. – Київ : Знання, 2008. – 566 с.
7. Урри Д. Социология за пределами обществ: виды мобильности для XXI столетия / Джон Урри ; пер. с англ. Д. Кралечкина. – М. : ИД НИУ ВШЭ, 2012. – 336 с.
8. Черниш Н. Й. Соціологія : підруч. за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Й. Черниш. – 5-те вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2009. – 468 с.
9. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2008. – 664 с.

Словники. Енциклопедії

1. Аберкромби Н. Социологический словарь : пер. с англ. / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б. С. Тернер. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1997. – 420 с.
2. Бабосов Е. М. Социология. Энциклопедический словарь / Е. М. Бабосов. – М. : Либроком, 2009. – 480 с.
3. Ильин И. П. Постмодернизм: Словарь терминов / И. П. Ильин. – М. : ИНИОН РАН-INTRADA, 2001. – 344 с.
4. Кравченко С. А. Словарь новейшей социологической лексики: теории, понятия, персоналии (с английскими эквивалентами) / С. А. Кравченко. – М. : МГИМО, 2011. – 408 с.
5. Осипов Г. В. Социологический словарь / Г. В. Осипов, Л. Н. Москвичев, О. Е. Чернощек. – М. : ИНФРА-М, НОРМА, 2010. – 608 с.
6. Соціологічна енциклопедія / укл. В. Г. Городяненко. – Київ : Академвидав, 2008. – 456 с.
7. Соціологія: Терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник / за ред В. М. Пічі. – Київ : Каравелла ; Львів : Новий Світ-2000, 2002. – 480 с.
8. Тезаурус социологии : темат. слов.-справ. / под ред. Ж. Т. Тощенко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 487 с.

9. Ферреоль Ж. Социология: Терминологический словарь : пер. с фр. / Ж. Ферреоль. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2003. – 160 с.

Хрестоматії

1. Бабосов Е. М. Социология в текстах. Хрестоматия : учеб. пособие [для студентов вузов] / Е. М. Бабосов. – Мн. : Тетра Системс, 2003. – 352 с.

2. Загальна соціологія. Хрестоматія / за ред. проф. В. Г. Городяненка. – Д. : Вид-во ДНУ, 2006. – 516 с.

3. Общая социология. Хрестоматия / сост. А. Г. Здравомыслов, Н. И. Лапин ; под общ. ред. Н. И. Лапина. – М. : Высш. шк., 2006. – 783 с.

4. Теоретическая социология: Антология : пер. с англ., фр., нем., ит. : в 2 ч. / сост. и общ. ред. С. П. Баньковской. – Ч. 1. – М. : Университет, 2002. – 424 с.

Додаткова

1. Асп Э. К. Введение в социологию : пер. с фин. / Э. К. Асп. – СПб. : Алетейя, 1998. – 248 с.

2. Бакиров В. С. Социальное познание и общение в постиндустриальном мире / В. С. Бакиров // Научно-практический журнал «Філософія людського спілкування. Філософія, психологія, соціальна комунікація». – 2009. – № 1. – С. 19–27.

3. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман ; [пер с англ. В. Л. Иноземцев]. – СПб. : Логос, 2002. – 325 с.

4. Бауман З. Мыслить социологически : пер. с англ. / З. Бауман. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 255 с.

5. Бауман З. От паломника к туристу / З. Бауман // Социологический журнал. – 1995. – № 4. – С. 133–154.

6. Бауман З. Спор о постмодернизме / З. Бауман // Социологический журнал. – 1994. – № 4. – С. 69–80.

7. Бауман З. Текучая современность / З. Бауман ; [пер с англ. Ю. В. Асочакова]. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.

8. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; [пер. с нем. Седелник В., Федорова Н., Филиппов А.]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 383 с.

9. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек ; [пер с нем. В. Седелник, Н. Федорова, А. Филиппов]. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

10. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – Изд. 2-е – М. : Academia, 2004. – 788 с.
11. Бергер П. Личностно-ориентированная социология / П. Бергер, Б. Бергер. – М. : Академ. Проект, 2004. – 608 с.
12. Бергер П. Приглашение в социологию: Гуманистическая перспектива / П. Бергер. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 168 с.
13. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний / Г. Бехманн. – М. : Логос, 2010. – 248 с.
14. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр ; [пер. Е. А. Самарская]. – М. : Республика ; Культурная революция, 2006. – 269 с.
15. Буравой М. Общественная роль социологии / М. Буравой. – М. : Вариант, 2008. – 176 с.
16. Бурдьё П. Социальное пространство: поля и практики / сост. и общ. пер. с фр. и послесл. Н. А. Шматко / П. Бурдьё. – СПб. : Алетейя, 2007. – Ч. 1. – 567 с.
17. Бурдьё П. Социология социального пространства / Бурдьё П. ; серия: Gallicinium ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Алетейя, Институт экспериментальной социологии, 2007. – 288 с.
18. Валлерстайн И. Конец знакомого мира : Социология XXI века : пер. с англ. / И. Валлерстайн. – М. : Логос, 2003. – 368 с.
19. Вебер М. Избранное. Образ общества : пер. с нем. / М. Вебер. – М. : Юрист, 1994. – 704 с.
20. Вевьерка М. Формирование различий / М. Вевьерка // Социол. исслед. – 2005. – № 8. – С. 13–24.
21. Гарфинкель Г. Исследования по этнометодологии / Г. Гарфинкель. – СПб. : Питер, 2007. – 335 с.
22. Гетьманенко Н. Восприятие иной культуры: прототипы и стереотипы / Н. Гетьманенко. – М. : Academia, 2010. – 256 с.
23. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс ; [пер. с англ. М. Л. Коробочкин]. – М. : Весь Мир, 2004. – 120 с.
24. Головаха Е. Трансформация постсоветских обществ: тупиковая консолидация и перспективные кризисы / Е. Головаха // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2008. – С.157–164.

25. Головаха Є. Соціальні зміни в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» / Є. Головаха, А. Горбачик. – Київ : ІС НАНУ, 2008. – 132 с.
26. Головаха Є. Соціологічне знання: специфіка, критерії науковості та перспективи розвитку / Є. Головаха // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 1. – С. 5–14.
27. Гофман А. Мода, наука, мировоззрение: о теоретической социологии в России и за ее пределами / А. Гофман // Социологический ежегодник, 2009 : сб. науч. тр. / РАН ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. социологии и социальной психологии ; Кафедра общей социологии ГУ ВШЭ ; ред. и сост. Н. Е. Покровский, Д. В. Ефременко. – М., 2010. – С. 19–55.
28. Давыдов А. А. Системный подход в социологии. Новые направления, теории и методы анализа социальных систем / А. А. Давыдов. – М. : Эдиториал УРСС, 2005. – 328 с.
29. Девиантное поведение: методология и методика исследования / под ред. М. Е. Поздняковой. – М. : Реглант, 2004. – 196 с.
30. Девиации и контроль: результаты эмпирических исследований девиантного поведения в современной России / под ред. М. Е. Поздняковой, А. Л. Салагаева. – М. : Институт социологии РАН, 2007. – 332 с.
31. Деррида Ж. Позитивизм / Ж. Деррида. – М. : Академ. Проект, 2007. – 160 с.
32. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / пер. с фр., составл., вступ. ст. и примеч. А. Гофмана. – 3-е изд., доп. и испр. – М. : Канон, 1995 ; М. : ТЕРРА-Книжный клуб, 2008. – 400 с.
33. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм ; пер. с фр. и послесловие А. Б. Гофмана. – М. : Наука, 1990. – 575 с.
34. Егоров В. С. Философия открытого мира. Посткапиталистическое общество П. Дракера: превращение знания в главный ресурс [Электронный ресурс] / В. С. Егоров. – Режим доступа: http://society.polbu.ru/egorov_openworldphilo/ch77_i.htm
35. Зборовский Г. Е. Теория социальной общности / Г. Е. Зборовский. – Екатеринбург : Гуманитарный университет, 2009. – 304 с.
36. Здравомыслов А. Г. Поле социологии в современном мире / А. Г. Здравомыслов. – М. : Логос, 2010. – 410 с.

37. Зиммель Г. Как возможно общество? / Г. Зиммель // Социологический журнал. – 1994. – № 2. – С. 102–114.
38. Иванов Д. В. Виртуализация общества / Д. В. Иванов. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2000. – 120 с.
39. Ильин В. Социальное неравенство / В. Ильин. – М., 2000. – 280 с.
40. Йоас Х. Креативность действия : пер. с нем. / Х. Йоас. – СПб. : Алетейя, 2005. – 320 с.
41. Ионин Л. Г. Социология в обществе знаний. От эпохи модерна к информационному обществу / Л. Г. Ионин. – М. : ГУ ВШЭ, 2007. – 431 с.
42. Капустин Б. Гражданство и гражданское общество / Б. Капустин. – М. : ГУ ВШЭ, 2011. – 224 с.
43. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; [пер. с англ. под науч. ред. О. Шкаратана]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 606 с.
44. Кирдина С. Г. Институциональные матрицы и развитие России: введение в X-Y-теорию / Кирдина С. Г. – Изд. 3-е, перераб., расширенное и иллюстрированное. – СПб. : Нестор-История, 2014. – 468 с.
45. Коваліско Н. В. Сучасне українське суспільство: стратифікаційний вимір великого міста / Н. В. Коваліско, Р. О. Савчинський. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 236 с.
46. Коллинз Р. Четыре социологические традиции / Р. Коллинз ; пер. В. Россмана. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2009. – 347 с.
47. Кравченко С. А. Динамика социологического воображения: всемирная культура инновационного мышления : моногр. / С. А. Кравченко. – М. : Анкил, 2010 – 392 с.
48. Култаєва М. Д. Європейська теоретична соціологія ХХ–ХХІ століть : навч. посіб. / М. Д. Култаєва, О. І. Навроцький, І. І. Шеремет. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. – 328 с.
49. Культура – суспільство – особистість : навч. посіб. / за ред. Л. Скокової. – Київ, 2006. – 396 с.
50. Куценко О. Д. Общество неравных. Класовый анализ неравенств в современном обществе : попытки западной социологии / О. Д. Куценко. – Харьков : Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2000. – 316 с.
51. Ленски Г. Статусная кристаллизация: вертикальное измерение социального статуса / Г. Ленски // Социологический журнал. – 2003. – № 4. – С. 126–140.

52. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж. -Ф. Лиотар ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя, 1998. – 160 с.
53. Луман Н. Понятие общества / Н. Луман ; под. ред. А. О. Бороноева. – СПб. : Петрополис, 1994. – С. 25–42.
54. Макеєв С. Соціальні інститути: класичні тлумачення й сучасні підходи до вивчення / С. Макеєв // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 4. – С. 5–20.
55. Манхейм К. Избранное: Социология культуры / К. Манхейм. – М. : СПб. : Университетская книга, 2000. – 501 с.
56. Марей А. Общество как реальность, данная в ощущениях / А. Марей // Социологическое обозрение. – 2012. – Т. 11, № 1. – С. 136–146.
57. Маркузе Г. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе ; [пер с англ. и послесл., примеч. А. А. Юдина ; сост., предисл. В. Ю. Кузнецова]. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 526 с.
58. Медіа, демократія, культура / за ред. Н. Костенко, А. Ручки. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2008. – 356 с.
59. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М. : АСТ, Хранитель, 2006. – 880 с.
60. Миллс Ч. Р. Социологическое воображение / Ч. Р. Миллс ; пер. с англ. О. А. Оберемко ; под общ. ред. и с предисл. Г. С. Батыгина. – М. : Издательский Дом NOTA BENE, 2001. – 264 с.
61. Новое и старое в теоретической социологии / Ю. Н. Давыдов. – М. : ИС РАН, 2001. – Кн. 2. – 236 с.
62. Новое и старое в теоретической социологии / Ю. Н. Давыдов. – М. : ИС РАН, 2003. – Кн. 3. – 280 с.
63. Новое и старое в теоретической социологии / Ю. Н. Давыдов. – М. : ИС РАН, 2006. – Кн. 4. – 290 с.
64. Новые социальные неравенства / под ред. С. Макеева. – Киев : Институт социологии НАН Украины, 2006. – 355 с.
65. Общественный разлом и рождение новой социологии: Двадцать лет мониторинга / Левада-Центр. – М. : Новое издательство, 2008. – 468 с.
66. Оксамитна С. Суб'єктивне сприйняття соціальної мобільності: досвід міжнародного дослідження та тенденції в Україні / С. Оксамитна // Наукові записки НаУКМА, 2010. – Т. 109: Соціологічні науки. – С. 5–12.

67. Парето В. Компендиум по общей социологии / В. Парето. – М. : ГУ ВШЭ, 2007. – 511 с.
68. Подвижность структуры: современные процессы социальной мобильности / С. А. Макеев, И. М. Прибыткова, Е. В. Симончук и др. – Киев : ИС, 1999. – 203 с.
69. Подольская Е. А. Противоречивость социального статуса современного студента: социологическое измерение / Е. А. Подольская // Ценности и смыслы. Науч. и информ.-аналитич. гуманит. журнал. – 2010. – № 3(6). – С. 79–91.
70. Политические институты на рубеже тысячелетий. XX и XXI вв. / Отв. ред. К. Г. Холодковский. – Дубна : Феникс, 2001. – 478 с.
71. Попова С. М. Измерения прогресса / Институт социально-политических исследований РАН / С. М. Попова, С. М. Шахрай, А. А. Яник. – М. : Наука, 2010. – 272 с.
72. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги : пер. с : англ. / К. Р. Поппер. – М. : Культурная инициатива, 1992. – Т. 1 : Чары Платона. – 446 с.
73. Посткоммунистические трансформации: векторы, направления, содержание / под ред. О. Д. Куценко; соредактор С. С. Бабенко. – Харьков : Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2004. – 418 с.
74. Практикум з соціології : навч. посіб. / за ред. В. М. Пічі. – Львів : Новий Світ-2000, 2006. – 368 с.
75. Практические и конструируемые социальные группы: деятельностно-активистский подход // Россия: трансформирующееся общество / под ред. В. А. Ядова. – М. : КАНОН-пресс-Ц, 2001. – С. 104–122.
76. Проблеми розвитку соціологічної теорії : наукові доповіді і повідомлення першої Всеукраїнської соціологічної конференції / Соціологічна асоціація України, Інститут соціології НАН України ; М. О. Шульга (наук. ред.) та ін. – Київ, 2001. – 381 с.
77. Проблемы развития социологической теории. Трансформация социальных институтов и институциональной структуры общества : научные доклады и сообщения III Всеукраинской социологической конференции / Социологическая ассоциация Украины, ИС НАНУ ; под ред. М. А. Шульги, В. М. Вороны. – Киев, 2003. – 597 с.
78. Райт Э. О. Марксистские концепции классовой структуры / Э. О. Райт // Рубеж. – 2000. – № 15. – С. 36–85.

79. Рассохина М. В. Метафора в языке социологической науки / М. В. Рассохина. – М. : МВШСЭН, 2001. – 80 с.
80. Ритцер Дж. Макдональдизация общества / Дж. Ритцер. – М. : Праксис, 2011. – 592 с.
81. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Дж. Ритцер. – 5-е изд. – СПб. : Питер, 2002. – 688 с.
82. Ручка А. Шляхи і чинники формування спільної ідентичності українського суспільства: позиція фахівців / А. Ручка // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 9 (93) – С. 37–38.
83. Рущенко І. П. Соціологія злочинності / І. П. Рущенко. – Харків : Національний ун-т внутрішніх справ, 2001. – 370 с.
84. Симончук Е. В. Средний класс: люди и статусы / Е. В. Симончук. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2003. – 464 с.
85. Сокурянская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурянская. – Х. : Харьк. нац. ун-т имени В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.
86. Солоднікова І. В. Соціалізація личности: сутність і особливості на різних етапах життя / І. В. Солоднікова // Соціол. дослід. – 2007. – № 2. – С. 32–39.
87. Сорока Ю. Г. Свої, чужі, різні: соціокультурна перспектива сприйняття Іншого : моногр. / Ю. Г. Сорока. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 332 с.
88. Сорокин П. А. Социальная мобильность / П. А. Сорокин ; пер. с англ. М. В. Соколовой ; под общ. ред. В. В. Сапова. – М. : Academia. LVS. 2005. – 588 с.
89. Соціологічна теорія: традиції та сучасність : навч. посіб. / за ред. А. Ручки. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2007. – 363 с.
90. Соціологічна теорія: традиції та сучасність : навч. посіб. / за ред. А. Ручки. – Київ : ІС НАНУ, 2006. – 336 с.
91. Социальное неравенство этнических групп: Представления и реальность / автор проекта и отв. ред. Л. М. Дробижева. – М. : ИС РАН, Academia, 2002. – Кн.1. – 480 с.
92. Социальное неравенство. Изменения в социальной структуре: европейская перспектива / под ред. В. Воронкова, М. Соколова. – СПб. : Алетейя, 2008. – 160 с.

93. Социологическая теория: История, современность, перспективы. Альманах журн. «Социол. обозрение» / А. Ф. Филиппов. – СПб. : Вл. Даль, 2008. – 831 с.
94. Соціокультурні ідентичності та практики / під ред. А. Ручки. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2002. – 315 с.
95. Спенсер Г. Социология как предмет изучения / Г. Спенсер // Западно-европейская социология XIX века : тексты / под ред. В. И. Добренькова. – М. : Изд. Междунар. ун-та Бизнеса и Управления, 1996. – С. 322–341.
96. Спенсер Г. Что такое общество? / Г. Спенсер // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2, № 2. – С. 54–56.
97. Структурні виміри сучасного суспільства : навч. посіб. / за ред. С. Макеєва. – Київ : ІС НАНУ, 2006. – 372 с.
98. Субкультурна варіативність українського соціуму / НАН України, Ін-т соціології ; Л. О. Аза, І. Е. Бекешкіна, О. І. Вишняк та ін. ; за ред. Н. В. Костенко, А. О. Ручки. – Київ : Ін-т соціології НАНУ ; ТОВ «Полігр. центр «Фоліант», 2010. – 287 с.
99. Сучасний стан і перспективи розвитку соціології в Україні та Європі / за наук. ред. Є. І. Головахи та О. Г. Стегнія. – Київ : ІС НАНУ, 2008. – 188 с.
100. Терборн Г. Мультикультурные общества / Г. Терборн // Социологическое обозрение. – 2001. – Т. 1, № 1. – С. 50–67.
101. Тернер Дж. Структура социологической теории : пер. с англ. / Дж. Тернер. – М. : Прогресс, 1985. – С. 42–124.
102. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: знание, богатство и сила на пороге XXI века : [пер с англ.] / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2003. – 669 с.
103. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : Издательство АСТ, 2010. – 330 с.
104. Тощенко Ж. Т. Парадигмы, структура и уровни социологического анализа / Ж. Т. Тощенко // Социол. исслед. – 2007. – № 9. – С. 5–16.
105. Турен А. Возвращение человека действующего / А. Турен ; [пер. с франц. Е. А. Самарской]. – М. : Научный мир, 1998. – 204 с.
106. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство: основні поняття чистої соціології : пер. з нім. / Ф. Тьоніс. – Київ : Дух і Літера, 2005. – 262 с.
107. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.
108. Уорнер Л. Социальный статус и социальная структура / Л. Уорнер // Рубеж. – 1997. – № 10–11. – С. 42–57.

109. Урри Дж. Мобильности / Дж. Урри ; пер. с англ. А. В. Лазарева, вступ. статья Н. А. Харламова. – М. : Издательская и консалтинговая группа «Праксис», 2012. – 576 с.
110. Феномен маргинальности в современном украинском обществе: методологические, социологические и психологические аспекты / В. А. Коробчанский, А. П. Лантух, С. В. Витришак, Ю. Ю. Бродецкий. – Луганск : ЛугГМУ, 2008. – 312 с.
111. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М. : Республика, 1994. – 447 с.
112. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / М. Фуко ; пер. с фр. В. Наумова ; под ред. И. Борисовой. – М. : Ad Marginem, 1999. – 480 с.
113. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию : пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ ; Ермак, 2004. – 730 с.
114. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2003. – 379 с.
115. Хайнц А. Интеракция, идентичность, презентация. Введение в интерпретативную социологию : пер. с нем. / А. Хайнц. – М. : Алетейя, 2000. – 272 с.
116. Хижняк О. В. Соціологічні підходи до вивчення соціальних проблем (на прикладі концептуалізації толерантності) / О. В. Хижняк // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Харків : Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 66–71.
117. Ценностные ориентиры и приоритеты в трансформирующемся мире [Электронный ресурс] / под ред. А. С. Железнякова и З. П. Яхимович. – М. : Институт социологии РАН, 2010. – 215 с. – Режим доступа : <http://www.isras.ru/publ.html?id=1807>
118. Черныш М. Ф. Социальные институты и мобильность в трансформирующемся обществе : моногр. / М. Ф. Черныш. – М. : Гардарики, 2005. – 254 с.
119. Шкаратан О. И. Социально-экономическое неравенство и его воспроизводство в современной России / О. И. Шкаратан. – М. : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2009. – 560 с.
120. Шмерлина И. А. Социальный институт: обзор исследовательских подходов / И. А. Шмерлина // Социологический журнал. – 2008. – № 4. – С. 53–69.

121. Штомпка П. Одна социология или много? / П. Штомпка // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2009. – № 4. – С. 37–48.
122. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; [Пер. с англ.]; под. ред. В. А. Ядова. – М. : Аспект-пресс, 1996. – 416 с.
123. Ядов В. А. Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций. Курс лекций для студентов магистратуры по социологии / В. А. Ядов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – СПб. : Интерсоцис, 2009. – 138 с.
124. Barbalet J. M. Emotion, Social Theory and Social Structure: A Macrosociological Approach / Barbalet J. M. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – 210 p.
125. Locke S. Sociology and the public understanding of science: from rationalization to rhetoric / Locke S. // The British Journal of Sociology. – 2001. – Vol. 52. – No. 1. – P. 1–18.
126. McLennan Gr. Story of Sociology: a first companion to social theory / Gr. McLennan. – London, New York : Bloomsbury Academic, 2011. – 177 p.
127. Sociology Cambridge Dictionary of (the) / gen. edition Bryan S. Turner. 3d ed. – Cambridge : Cambridge University Press, 2011. – 688 p.
128. Sztompka P. Trust: a sociological theory / Sztompka P. – Cambridge : Cambridge university press, 1999. – 214 p.
129. Therborn G. At the birth of second century sociology: times of reflexivity, spaces of identity, and nodes of knowledge / Therborn G. // British Journal of Sociology. – 2000. – Vol. 51. – №1. – P. 37–57.
130. Ulrich B. The cosmopolitan perspective: sociology of the second age of modernity / Ulrich B. // British Journal of Sociology. – Vol. 51. – №1. – Issue N 1 (January/March 2000). – P. 79–105.
131. Wallerstein I. From sociology to historical social science: prospects and obstacles / Wallerstein I. // British Journal of Sociology. – Vol. 51. – №1. – Issue N 1 (January/March 2000). – P. 25–35.

Електронні видання

- Щорічник Міжнародної соціологічної асоціації (МСА) – «Annual Review of Sociology» – [http:// www.annualreviews.org/loi/soc](http://www.annualreviews.org/loi/soc)
- English-Russian Sociological Encyclopedical Dictionary – [http:// www.diclib.com/cgi-bin/d1.cgi](http://www.diclib.com/cgi-bin/d1.cgi)

- Библиотека Гумер – соціологія – [http:// www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/INDEX_SOCIO.php](http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/INDEX_SOCIO.php)
- Електронна бібліотека з соціології – <http://www.tisbi.ru/resources/library/18/>
- Аверьянов Л. Хрестоматия по социологии – [http:// www.gumer.info/bibliotek_Buks/.../index.php](http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/.../index.php)
- Соціонет – інформаційний простір з суспільних наук – <http://socionet.ru/>
- SOCNET.ru: сучасна російська соціологія в Інтернеті. – <http://socnet.narod.ru/>
- Соціологія: засоби навігації – <http://www.internews.ru/win/sociology.html>

Журнали

• Соціологія: теорія, методи, маркетинг • Український соціум • Социс • Социологический журнал • Социологическое обозрение • Социология власти • Наука. Культура. Общество • Социология: методология, методы, математическое моделирование (Социология: 4М) • American Journal Of Sociology	• Журнал социологии и социальной антропологии • Поиск (Политика. Обществоведение. Искусство. Социология. Культура) • Sociologos ("Социологос" – альманах Сектора структурно-генетического анализа, бывшего Российско-французского центра Института социологии РАН) • American Sociological Review • Current Sociology • International Sociology • European Sociological Review

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА.....	3
РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ ТА МЕТОДИ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ	4
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ.....	6
ЗМІСТ ПРОГРАМИ КУРСУ	7
ПИТАННЯ І МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	12
Модуль 1. СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКА.....	12
Тема 1. Специфіка соціологічного знання та міждисциплінарна матриця соціології. Суспільна значущість та функції соціології.....	12
Тема 2. Об'єкт, предмет, структура соціології та рівні соціологічного знання .	13
Тема 3. Передісторія та етапи становлення соціологічної думки.....	16
Модуль 2. СУСПІЛЬСТВО ЯК СКЛАДНА СИСТЕМА:	
СКЛАДОВІ ТА УСТРІЙ.....	20
Тема 4. Соціальні інститути як підсистеми суспільства.....	20
Тема 5. Соціальні групи, спільноти, організації.....	24
Тема 6. Соціальні дії, взаємодії, відносини.....	28
Тема 7. Соціальна нерівність, структура та стратифікація.....	32
Тема 8. Соціальна мобільність.....	35
Модуль 3. КУЛЬТУРА ТА ОСОБИСТІСТЬ.....	38
Тема 9. Культура як соціальний феномен.....	38
Тема 10. Соціалізація як процес становлення особистості, долучення до культурних норм та цінностей суспільства.....	41
Тема 11. Соціальний контроль та девіація.....	44
Модуль 4. СУСПІЛЬСТВО ЯК ДИНАМІЧНА СИСТЕМА.....	49
Тема 12. Соціальні зміни: поняття та теоретичні моделі (еволюція, революція, глобалізація, вестернізація, транзит, трансформація тощо).....	49
Тема 13. Типології і типи суспільства в контексті проблематики соціальних змін.....	52
Тема 14. Соціальні рухи та зміни суспільства.....	55
Тема 15. Особистість як суб'єкт соціальних трансформацій.....	57

Тема 16. Тенденції розвитку сучасної соціології та актуальні напрямки соціологічних досліджень.....	60
САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ.....	64
Індивідуальні науково-дослідні завдання.....	64
Тести для самоконтролю знань.....	65
Питання до іспиту.....	68
Теми курсових робіт.....	70
Рекомендації щодо написання рецензії.....	72
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	74

Навчальне видання

ЗАГАЛЬНА СОЦІОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ

Методичні рекомендації
для студентів факультету «Соціальний менеджмент»
заочної форми навчання (напрямок підготовки 6.030101 – Соціологія)

Автори-упорядники: ХИЖНЯК Олександр Володимирович,
НЕЧИТАЙЛО Ірина Сергіївна

В авторській редакції
Комп'ютерний набір: *І. С. Нечитайло, О. В. Хижняк*

Підписано до друку 14.04.2016. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Таймс».
Ум. друк. арк. 5,11. Обл.-вид. арк. 4,7.
Тираж 60 пр. Зам. №

План 2015/16 навч. р., поз. № 14 в переліку робіт кафедри

Видавництво
Народної української академії
Свідоцтво № 1153 від 16.12.2002.

Надруковано у видавництві
Народної української академії

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовська, 27.